ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ”
ПЕДАГОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „ПСИХОЛОГИЯ”

Радомира Стефанова Георгиева

Българският жестомимичен език: психолингвистични и комуникативни измерения

АВТОРЕФЕРАТ
на дисертационен труд
за присъждане на образователна и научна степен „Доктор”

Област на висше образование *3.Стопански, социални и правни науки*
Професионално направление *3.2.Психология*
Докторска програма „*Специална психология”*

Научен ръководител: проф. дпн Дора Левтерова – Гаджалова

ПЛОВДИВ
2021 ГОДИНА

Дисертационният труд „**Българският жестомимичен език: психолингвистични и комуникативни измерения”** е обсъден на заседание на катедра „Психология” на Педагогически факултет към Пловдивски университет „Паисий Хилендарски” на 30.03.2021 г. и е насрочен за защита.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 07.07.2021 г. от 12.00 ч. в Педагогически факултет, Нова сграда на ПУ „Паисий Хилендарски”, *(заседателна зала),* гр. Пловдив.

Дисертационният труд е в общ обем от 150 стандартни страници. Използваната литература съдържа **78** източника, от които **61** на кирилица, **17** на латиница. В рамките на изложението са включени **50** фигури, **13** таблици. Към дисертацията има и **3** допълващи приложения, които съдържат методите на изследването- методика за изследване степента на владеене и разбиране на синтактичните и морфологични аспекти на жестомимичната реч при ученици със слухови увреждания, въпросник за учители, илюстрации. Структурата на дисертационният труд включва увод**, четири глави, изводи и заключение, приноси, списък с използваната литература.**

Научно жури в състав:
1. Проф. д.п.н. Дора Стоилова Левтерова- Гаджалова
2. Доц. д-р Кирилка Симеонова Тагарева
3. Проф. д-р Цанка Златева Попзлатева
4. Проф. д-р Неда Златинова Балканска
5. Доц. д-р Митко Димитров Шошев

УВОД

Необходимостта от обмен на информация и комуникация създават предпоставка за възникването и развитието на човешкия език. Устният език е система от знаци, чрез които хората общуват помежду си. За успешното общуване между участниците в комуникативния акт трябва да се ползва един и същ код от знаци и правила. В основата на строежа на всеки език са фонетичните, лексикални и граматични кодове. Устната реч служи за комуникация и допринася за цялостното развитие на индивида.

Усвояването на езика се реализира в онтогенезиса на индивида, с основна функция комуникативната. Пречки за възприемане на акустични сигнали наблюдаваме в случаите, когато са на лице различни степени на увреждане на слуховия анализатор. В тези случаи като компенсаторен механизъм на организма, във връзка с необходимостта от общуване се развиват невербални модели за комуникация- общуването се осъществява без използването на устна реч- чрез мимики и жестове- **жестов език**. Всички функции на устната реч, са присъщи и за жестовия език, необходим за общуването на слухово увредени лица.

Това наложи и темата на дисертационния труд, която разглежда жестовия език, комуникативните и психолингвистичните му измерения.

По своята същност жестовият език е кинетичен - използват се ръцете и пръстите с докосвания на лицето, главата и тялото. Тези жестови движения са съпроводени от мимики, които дават допълнителни пояснения на информацията, за да бъде максимално точно предадено и недвусмислено разбрано съобщението.

Други модели за комуникация при слухово увредените хора, освен естествения жестов език са **дактилът и калкиращият език.** Жестовият език, дактилната реч и калкирането са сложни и специфични системи за комуникация между хората с увреден слух. Неформалната, случайна комуникация между слухово увредените хора в България се осъществява с помощта на разговорен, естествен жестомимичен език, който е различен от вербалния и притежава характеристиките на самостоятелна езикова система. Българският жестов език съществува успоредно с устния български литературен език и е естествен език на българските хора с увреден слух.

Структурата на разговорния знаков език е сравнима с другите естествени езици - включва фонетика, семантика, граматика - синтаксис и морфология. Смисълът на изказването се подчинява на морфологични и синтактични правила, които служат за правилното кодиране и декодиране на информацията.

Безспорно е значението на разговорния знаков език за хората с увреден слух - той е базисен за усвояването на други езикови системи (писмени, калкиращи). Разговорният знаков език се подчинява на всички принципи на устния език и е от значение за езиковото и личностно развитие на индивида. Важно е той да бъде използван за нуждите на обучението на децата и учениците със слухови увреди, както и като средство за комуникация, в детските градини и училищата.

Важността и актуалността на изследвания проблем са във връзка с приобщаващото образование за деца/ ученици със слухови увреди, което поставя изисквания към професионалната подготовка на специалистите, работещи с тях. Едно от тези изисквания е познаването и ползването на българския жестов език. В подготовката на специалисти, работещи с деца/ ученици със слухови увреждания почти не се изучава жестов език, а той е необходим както за ефективното осъществяване на комуникативните процеси, така и в процеса на приобщаващото обучение и приобщаващото възпитание, за да може да бъдат тези деца/ ученици социализирани в максимална степен според способностите и потенциала им.

Интересът към темата е **провокиран** от предизвикателствата, които стоят ежедневно пред специалистите, работещи с деца/ ученици със слухови увреждания, в

това число и пред мен като специален психолог. Непрекъснато нарастващата потребност от изграждане на приобщаваща образователна среда за всички ученици в общообразователните училища, налага нов поглед и сериозно преосмисляне на традиционните образователни модели на работа в това отношение.

Изхождайки от идеята, че значението на разговорния знаков език е безспорно важно за хората с увреден слух, бяха формулирани **целите и задачите** на експерименталното проучване, а именно: установяване на **комуникативни и психолингвистични функционалности на жестовия език.**

Обект на настоящата разработка е анализ и прецизиране на спецификите на българския жестомимичен език, като социален феномен и уникален метод на общуване на хората с увреден слух.

Предмет на изследване са психолингвистичните и комуникативни измерения на българския жестов език.

Във връзка с поставената цел на дисертационният труд са приложени: **документален метод** за изследване, при който са анализирани морфологичните характеристики на българския жестов език; **обучителен експеримент,** извършен с ученици със слухови увреждания, с цел установяване на комуникативните и психолингвистични характеристики на българския жестов език, приложена е авторска методика**; Анкетен метод,** с който се изследва необходимостта от използване и изучаване на жестомимичен език от учителите и специалисти, работещи с ученици със слухови увреждания приложена е авторска анкета.

Българският жестов език е достигнал равнище на пълноценна езикова система и се различава от устната реч лексикално и по начина на построяване на изреченията. Ясно се открояват възможностите за самостоятелно съществуване на българския жестов език като официален език за комуникация на лицата със слухови увреди, а и за специалистите, които работят с тях. Владеенето на жестов език от учителите и ползването му при работа с деца/ ученици със слухови увреди подпомага и овладяването на устния език от децата/ учениците със слухови увреди и допринася за психическото и личностното им развитие и социализация, което определя същността на темата като актуална и обществено значима.

<u>Първа глава</u> „Теоретичен анализ на същността на устната и жестова комуникация"

Същност и специфики на устния език, речта и комуникацията. Специално внимание се отделя на жестовият език като социален и лингвистичен феномен на хората със слухови увреждания като се интерпретират дактилната и калкиращата реч. Внасят се анализи на психолингвистичните аспекти на жестовия език.

Комуникацията в широк смисъл е обмен на информация между индивидите чрез система от символи.

„***Езикът*** е социална система от знаци, опосредстваща реакцията на членовете на дадения колектив един към друг и към обкръжението" (Теоретично описание на граматиката на българския жестов език, 2017).

Процесът на езиково общуване се осъществява чрез ***речта***- реално функциониращата езикова система. ***Речта*** е лично (индивидуално) общуване, от гледна точка на това, че тя е продуциране на говорни или писмени съобщения от конкретен човек, в конкретна ситуация.

Съществуването на общността на хората би било невъзможно без вероятността за осъществяване на комуникация. Важността на общуването се обуславя от потребността на човека да не живее в изолация и да поддържа постоянен контакт с

останалите членове на обществото. Общуването е такъв вид взаимодействие, което се осъществява между двама или повече души (Леонтьев, А.,1979, Лисина, М., 1997).

Вербалната комуникация е най - универсалният, достъпен и разпространен метод на общуване, тя предлага най- големи възможности за общуване между хората. Същността на този вид общуване се състои в предаването на информация от един човек на друг посредством речта и адекватното и възприемане от другата страна.

Устната реч е само едната страна на комуникацията, тъй като е възможна и ***комуникация без реч*** (Балканска,Н., 1997).

Вербалната комуникация е главен и основен способ на общуване. Особеностите на този вид общуване или разликите от ***невербалната комуникация*** са в това, че за вербалната комуникация се използва човешката реч, а речевото общуване се съпровожда от ***несловесни действия***, подпомагащи разбирането и осмислянето на речевия текст. ***Невербалната комуникация*** е самостоятелна форма на общуване, но е в тясна връзка с ***вербалната.*** В понятието ***„невербална комуникация"*** се включват такива форми на общуване, които също са средство за предаване на информация и съществуват заедно с ***устния език. Невербалната комуникация*** е многослоен, аналогов процес, основно протичащ несъзнателно.

Използването на жестове вместо устен език може да е предпочитано в много ситуации, когато предаването да информация гласно е невъзможно или затруднено. При невъзможност за използване на устен език човек инстинктивно прибягва до жестове.

Една от характерните особености на жестовия език е възприемането му чрез зрението, Левтерова дава следното описание на този факт: " При увреден слухов анализатор значителна част от информацията се възприема от зрителния. Един от основните канали за възприемането на речта при патология на слуха се явява ***зрението.*** Формира се словесната реч (устна, писмена, дактилна) с базисна основа ***зрителните възприятия***. Освен формирането на трайни навици за зрително възприемане на речевите движения, също така съдружественият обхват на ***движение на артикулационната мускулатура*** допринася и съдейства за развитие и на ***артикулационните кинестезии***, лежащи в основата на звукопроизносителната страна на речта. Формирането на речеви двигателни механизми по визуален път предимно се детерминира и от ***зрителните пространствени възприятия***."(Левтерова, Д.,1998)

Граматиката на вербалния език е съществено различна от граматиката на знаковия език. Разликите произхождат от ***специфичността на реализация*** на знаковите езици- пространствено, артикулират се ръчно и се възприемат визуално, а вербалните езици се артикулират устно и се възприемат слухово. За да може обменът на мисли да е максимално бърз в процесът на комуникация двата езика (устен и знаков) са развили специфични начини на подреждане на елементите в лингвистичното изказване. Затова изказването със знаков език не следва буквално (по калкиращ начин) граматичната структура на вербалното изказване.

Създадени са вторични и изкуствени знакови системи за образователни цели и за улесняване на общуването с чуващите в официални ситуации. ***Калкираният с жестови знаци устен език е най- широко разпространен.*** Системата на калкиращият знаков език предполага създаване на речници, включващи голяма част от лексиката на естествения знаков език на хората със слухови увреждания в съответната държава. Тези речници включват и съзнателно измислени жестови знаци за думи без жестов знак-аналог или жестови знаци за изразяване на граматичните особености на словесния език. Изказването на калкиран жестов език е построено по граматичните правила на ***официалния в държавата устен език,*** използва се успешно за преводни ситуации и ограмотяване на учениците. Изкуствените системи са най- достъпни за чуващите хора

до езика на нечуващите хора, които за първи път се запознават със знаков език (Попзлатева, Ц., 2013).

Друго езиково средство за комуникация между хората с увреден слух е ***дактилът*** (от гръцки dactilos- палец)**.** Той е мануално организирана форма на устната реч, която служи за обучение и общуване на слухово увредените от целия свят. Дактилът е „ръчна азбука"- всеки знак отговаря на буква от националната азбука.

Употребата и разбирането на жестовия знаков език от нечуващите деца и нечуващи родители, по подобие на речта при чуващите деца, става ***по механизмите на подражанието***. В първите години между детето с увреден слух и глухата майка се наблюдава интензивен непосредствен езиков обмен. Няма информация за специално обучение или за обратна връзка, като резултат от целенасочено граматическо коригиране. Родителите обогатяват лексикалния състав и дават образци за правилни синтактични конструкции в непосредственото общуване.

Емпиричните проучвания показват, че децата с увреден слух, притежават когнитивни предпоставки за овладяване на езикова система. Тези деца представляват от 4-10% от общата популация на хората със слухови увреждания. ***Словесният език се овладява от тях като втори език,*** което е главната причина за позитивните характеристики на психическото им и образователно развитие. По- голямата част от децата със слухови увреждания нямат условия за овладяване на език почти до шестата си година, тъй като се включват в среда, използваща жестовата комуникация едва в училищна възраст. Овладяването на жестовия знаков език става и в непосредственото общуване, но образците на подражание- съучениците, не винаги са достатъчно компетентни. Но тъй като се отчита добра езикова компетентност и значително по-свободен начин за междуличностно общуване, много изследователи са склонни да приемат, че и за тази категория деца това е матерен език .

<u>Втора глава</u> „Особености на комуникацията при децата/ учениците със слухови увреждания".

Във втора глава са анализират особеностите в развитието на децата с увреден слух, вследствие на слуховото увреждане, се отразяват не само върху специфичния начин на комуникация, но и върху познавателното функциониране. Внасят се анализи на степента и времето на настъпване на увреждането, на навременно и ефективно слухопротезиране и рехабилитация, на семейната среда и на персонални особености на децата с увреден слух. (по Балканска, Н., Трошева- Асенова, А., 2014).
Анализирана е етиологията на слуховите увреди според локализацията на увреждането и споед времето на настъпване на увреждането (по Левтерова, Д, 2007).

Направен е обстоен анализ на психичните особености на децата с увреден слух, като е отделено внимание на усещания, представи, и възприятия, внимание, памет, мислене, реч и интелект и тяхната взаимосвързаност с реализацията на жестовия език в прагматична употреба. (по Попзлатева, Ц., 1994, 1999, Левтерова, 2007).

Интерпретираните характеристики на когнитивното развитие дават отражение върху цялостното академично представяне и върху учебните постижения на учениците с увреден слух. Социалните умения са индиректно свързани със степента на техните слухови възможности. Увреденият слух сам по себе си не създава проблеми в поведението, а по- скоро се свързва с невъзможността за свободно общуване с другите и неразбиране на различни ежедневни ситуации. Важно е да се знае, че потенциалът на децата с увреден слух е идентичен с този на чуващите им връстници, ако им бъдат предоставени адекватни на техните потребности условия и среда, както и алтернативни средства за комуникация и учене.

<u>Трета глава</u> „Дизайн на изследването”

Обектът на дисертационното проучване прецизира спецификите на българския жестомимичен език, като социален феномен и уникален метод на общуване на хората с увреден слух.

Предмет на изследване са психолингвистичните и комуникативни измерения на българския жестов език.

Целта на експерименталното проучване е да се установят комуникативните и психолингвистични функционалности на жестовия език.

З а д а ч и

1. Да се проучи и анализира същността на българския жестов език, неговите комуникативни и психолингвистични характеристики.
2. Да се направи анализ на морфологичните особености на жестовия език.
3. Да се установи:
   - ползването на жестов език в образователния процес;
   - необходимостта от обновяване и допълване на жестовия език с нови жестове в процеса на общуване с учители, ученици и родители;
   - какви са нагласите и честотата на употреба на българския жестов език от учителите, работещи с деца със увреден слух;
   - необходимостта от изучаване на жестов език в процеса на професионална подготовка на учителите, работещи с деца/ ученици със слухови увреждания, чрез разработване и прилагане на анкета за учители и специалисти, работещи с деца и ученици със слухови увреждания.
4. Да се установи значението на жестовия език за осъществяване на успешна комуникация при учениците с увреден слух, да се проучи степента на владеене на жестомимичния език, чрез реализиране на педагогически инструмент
5. Да се формулират изводи и насоки за прилагането за хората със слухови увреждания.

Хипотези на изследването

Хипотеза 1: Допуска се, че български жестомимичен език притежава отделни самостоятелни знаци и правила за тяхната употреба.

Хипотеза 2: Ако българският жестомимичен език е съществено различен от устния език, то за него са характерни и съществено различни комуникативни и психолингвистични функции.

Хипотеза 3: Допуска се, че българският жестомимичен език като отделен език демонстрира специфичен модел на кодирането и декодирането на информация.

Хипотеза 4: Допуска се, че българският жестомимичен език като отделен език проявява самостоятелна когнитивна класификация на обективната реалност.

Методи на изследването

1. **Документален метод** за изследване- анализирани са морфологичните характеристики на жестовия език в три речника, в които е отразен:
   - „Речник на българския жестов език”, 2017;
   - „Речник на международния жестов език”, 1975;
   - „Жестов речник по Човекът и природата, Физика и Астрономия” за 5., 6., 7., 8. клас на специалните и общообразователните училища, 2004.

Извършен е количествен анализ на частите на речта (глагол, прилагателно име, наречие, числително име, предлог, съюз, изрази, местоимение, възглас, междуметие, звукоподражание, частица, причастие) на лексикалните форми, които се съдържат в

речниците. Анализирани са жестовите знаци на база- статичност/ динамичност, полизначност и други специфични характеристики.

2. **Експериментално проучване,** извършен с ученици със слухови увреждания, с цел установяване на комуникативните и психолингвистични характеристики на българския жестов език. **Методика-** приложен е тест, конструиран в следните субтестове:

- *Действия с предмети-* на участниците в изследването се подават последователно инструкции за манипулиране с предмети. Първо само чрез артикулиране, след това само жестово и накрая комбинирано- чрез артикулация и жестово.
- *Довършване на фрази и изречения-* на изследваните чрез жестомимика, се подават незавършени фрази и изречения, като се иска от тях да довършат и попълнят, чрез жестомимика, пропуснатите думи, така че да се получат смислово завършени езикови конструкции.
- *Разбиране значението на предлозите-* чрез жестов език се подават инструкции, включващи жестовете за предлози. От участниците в експеримента се изисква да се разположат по определен начин в пространството или да манипулират с предмети, така че да се проследи дали разбират жестовете за предлози.
- *Разбиране значенията на жестовете за съществителни имена, глаголи, и прилагателни имена-*
  - **Глаголи-** на изследвания се показват картини на фигури, които извършват действия, жестово се задава въпросът: „Какво прави?" и се изисква жестов отговор.
  - **Прилагателни имена-** прилагателни имена, назоваващи *цветовете-* показват се еднакви по размер и форма предмети и различни по цвят, като жестово се пита какъв е цветът, изисква се жестов отговор. *Прилагателни имена-* показват се написани думи за прилагателни имена, като от изследвания се иска от изследвания да ги назове жестово.
  - **Съществителни имена-** жестово се пита изследвания „Какво означава/ назовава думата…?", подбрани са абстрактни съществителни имена.

3. **Анкетен метод,** с който се изследва необходимостта от използване и изучаване на жестомимичен език от учителите и специалисти, работещи с ученици със слухови увреждания. За целите на изследването е разработена анкета, която съдържа 20 въпроса- на въпроси № 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 15 е поставена 5- стенна Ликтерова скала за отговори, на въпроси № 10,12,14,16,18,20 се изисква отговор „Да" или „Не", а на въпроси № 11, 13, 17, 19 се изисква свободен отговор. Изследването е анонимно**.**

Участници в изследването и документални източници (речници на жестови езици)

Общият брой на участниците в изследването е 76, от тях 34 са ученици в ССДУС „Проф. д- р Стоян Белинов", а 42- учители и специалисти с педагогически функции от ССДУС „Проф. д- р Стоян Белинов" и Регионалните центрове за подкрепа на процеса на приобщаващото образование в гр. Пловдив и гр. Пазарджик.

Анкета за специалисти, работещи с ученици със слухови увреждания.

Участници в изследването

Анкетното проучване е проведено с 42 учители и педагогически специалисти. От тях:

- 23 специални педагози от специално училище- ССДУС „Проф. д- р Стоян Белинов";

- 19 рехабилитатори на слуха и говора, ресурсни учители, психолози и логопеди, подкрепящи ученици със слухови увреждания в обща образователна среда от Регионалните центрове за подкрепа на процеса на приобщаващото образование в гр. Пловдив и гр. Пазарджик.

- ***Експериментално проучване***

Участници в експерименталното проучване

Експерименталното проучване е проведено с ученици със слухови увреждания от ССДУС „Проф. д- р Стоян Белинов". Общ брой участници **– 34.** От тях:

КЛАС	**БРОЙ**
5	5
6	5
7	4
8	6
9	4
10	4
11	6

От изследваните ученици 20 са от мъжки пол, а 14 от женски, на възраст от 12 до 23 години.

Статистически Методи за обработка на получените данни от дисертационното изследване

За статистическата обработка на резултатите от изследването е използван статистически софтуер SPSS 16 и електронна таблица MS Excel 2016. Изготвен е анализ на психометричните характеристики на отделните методики по различните субскали, като е направена проверка на хипотезата за нормалност на разпределението на суровия бал *(резултатите от айтемите*). Изготвени са хистограми и таблици с описателни статистики за субскалите, Използваните статистически методи са доказали своята пригодност в социологически проучвания:

- Едномерен статистически анализ- честотно разпределение и описателна статистика на разпределението.
- Непараметрични методи за търсене на зависимости.
- Графичен анализ за представяне на резултатите.

1. Ученици, обучавани в специално училище.
2. Специални педагози от специално училище;
3. Рехабилитатори на слуха и говора, ресурсни учители, психолози и логопеди, подкрепящи ученици със слухови увреждания в обща образователна среда.

Демографските данни на участниците в експерименталното изследване са представени в ***Таблица № 1:***

Таблица № 1 Демографски данни на участниците в изследването

Място на работа	***Брой участници в анкетата за специалисти, работещи с ученици със слухови увреждания***
Специални педагози от специално училище ССДУС „Проф. д-р Стоян Белинов"- гр. Пловдив	23

Рехабилитатори на слуха и говора, ресурсни учители, психолози и логопеди, подкрепящи ученици със слухови увреждания в обща образователна среда от Регионален център за подкрепа на процеса на приобщаващото образование- гр. Пловдив	16
Рехабилитатори на слуха и говора, ресурсни учители, психолози и логопеди, подкрепящи ученици със слухови увреждания в обща образователна среда от Регионален център за подкрепа на процеса на приобщаващото образование- гр. Пазарджик	3

Участници в експерименталното проучване, проведено с ученици със слухови увреждания от ССДУС „Проф. д-р Стоян Белинов"- гр. Пловдив:

Таблица № 2 Демографски данни на участниците в експерименталното проучване

Клас	**Брой ученици със слухови увреждания**	
5 клас	5	
6 клас	5	
7 клас	4	
8 клас	6	
9 клас	4	
10 клас	4	
11 клас	6	
Възраст	12- 23 години	
Пол	Мъжки пол - 20	Женски пол – 14

Етапи на цялостният изследователски процес

***Подготвителен етап*:**

1. Проучване и анализ на литературни източници по темата- „Българският жестомимичен език- психолингвистични и комуникативни измерения ".
2. Подготвяне на методиките за изследване- въпросник, анкета, набавяне на документални източници.
3. Определяне на целевите групи.

Изследователският инструментариум е специално разработен и ориентиран към основните цели и задачи на дисертационната разработка.

***Изследователски етап*:**

1. Провеждане на експерименталното проучване, чрез прилагане на подготвената методология.
2. Събиране на данни.

Период на изследване: септември 2017 г. – януари 2019 г. Място на провеждане на проучването: ССДУС „Проф. д- р Стоян Белинов" и Регионалните центрове за подкрепа на процеса на приобщаващото образование в гр. Пловдив и гр. Пазарджик.

Заключителен етап:

1. Обработка, анализ и обобщаване на получените резултати.
2. Извеждане на изводи и приноси.

Четвърта глава представя анализът на получените резултати от дисертационното проучване.

Психометрични характеристики на скалите за учениците

Надеждността на скалата по алфа на Кронбах е 0,87, което е много добра надеждност за практически цели. Броят на айтемите е 58. Не се налага да се премахне айтем, тъй като надеждността няма да се промени много.

Направихме проверка за нормалност на разпределенията по Шапиро-Уилк. Разпределението на общия бал **е нормално** (p=0.149>0.05). Разпределенията на останалите скали (за действия, довършване на фрази, предлози, глаголи, съществителни, прилагателни) **не е нормално** (p=0.00<0.05).

1.2. Хистограми и статистики

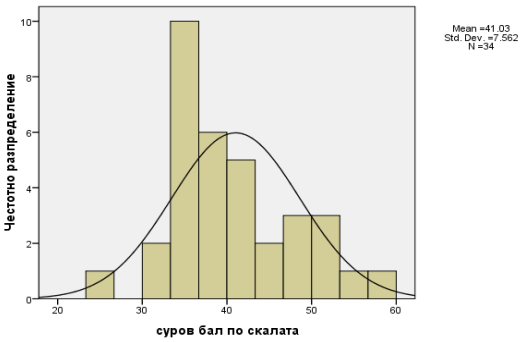

Фигура 1

Хистограма на разпределението на суровия бал по скалата

На Фигура е дадена хистограма на разпределението на суровия бал на скалата. В *Таблица* са дадени описателните статистики за скалата. Минималната стойност е 26, максималната 59. Средната стойност е 41,03, стандартното отклонение 7,56. Асиметрията е положителна и малка, което означава че резултатите са около средната стойност от ляво. Това се вижда и от Фигура . Разпределението на резултатите е нормално. Това означава, че разбирането на жестовия език като цяло, което включва различните части на речта е на средно ниво (нормално).

Таблица 3. ***Описателни статистики за скалата***

Общ брой участници	Мини-мално	Максимал-но	медиана	Долен квартил	Горен квартил	Сре-ден бал	Стандартно отклонение	Асимет-рия	Ексцес
34	26	59	39.5	35	46.25	41.03	7.56	0.56	-0.146

За всяка от задачите, поставени към учениците със слухови увреждания е изготвена хистограма на разпределението на суровия бал по скалите и таблица с описателни статистически данни за всяка скала.

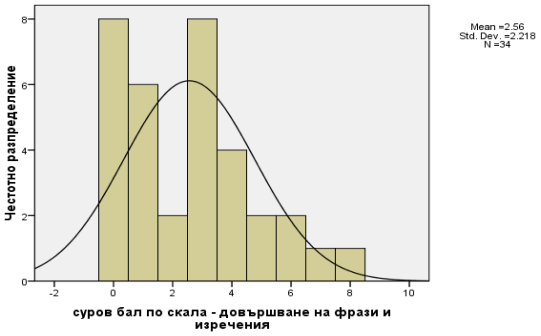

Фигура 2

Хистограма на разпределението на суровия бал по скала – довършване

На Фигура е дадена хистограма на разпределението на суровия бал на скалата за довършване на фрази и изречения. В Таблица са дадени описателните статистики за скалата. Минималната стойност е 0, максималната 8. Средната стойност е 2,56, стандартното отклонение 2,22. Асиметрията е положителна, което означава че резултатите са в ляво от средната стойност. Това се вижда и от Фигура . Това означава, че по отношение на довършването на фрази и изречения изследваните лица са се справили на ниско ниво.

Таблица 4 ***Описателни статистики за скалата – довършване***

Общ брой участници	Мини-мално	Макси-мално	медиана	Долен квартил	Горен квартил	Сре-ден бал	Стандартно отклонение	Асиметрия	Ексцес
34	0	8	3	0.75	4	2,56	2.22	0.634	-0.271

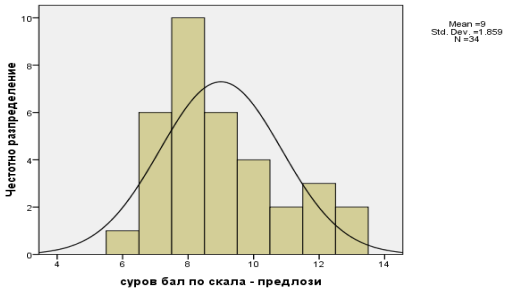

Фигура 3

Хистограма на разпределението на суровия бал по скала – предлози

На Фигура е дадена хистограма на разпределението на суровия бал на скалата за разбиране на предлози. В Таблица са дадени описателните статистики за скалата. Минималната стойност е 6, максималната 13. Средната стойност е 9, стандартното отклонение 1,86. Асиметрията е положителна, което означава че резултатите са в ляво от средната стойност. Това се вижда и от Фигура . Това означава, че по отношение на разбирането на предлозите изследваните лица са се справили на ниско ниво.

Таблица 5. ***Описателни статистики за скалата – предлози***

Общ брой участници	Минимално	максимално	медиана	Долен квартил	Горен квартил	Сре-ден бал	Стандарнто отклонение	Асиметрия	Ексцес
34	6	13	8.50	8	10	9	1.86	0.722	-0.314

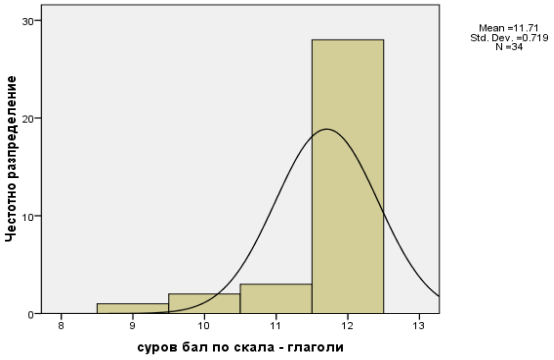

Фигура 1

Хистограма на разпределението на суровия бал по скала – глаголи

На Фигура 1 е дадена хистограма на разпределението на суровия бал на скалата за разбиране на глаголи. В *Таблица* са дадени описателните статистики за скалата. Минималната стойност е 9, максималната 12. Средната стойност е 11.71, стандартното отклонение 0,719. Асиметрията е отрицателна и много голяма, което означава че резултатите са изместени силно в дясно спрямо средната стойност. Това се вижда и от Фигура 1. Това означава, че разбирането на глаголите от изследваните лица е на много високо ниво.

Таблица 6. ***Описателни статистики за скалата – глаголи***

Общ брой участници	Мини-мално	Макси-мално	медиана	Долен квартил	Горен квартил	Сре-ден бал	Стандартно отклонение	Асиметрия	Ексцес
34	9	12	12	12	12	11.71	0.719	-2.6	6.4

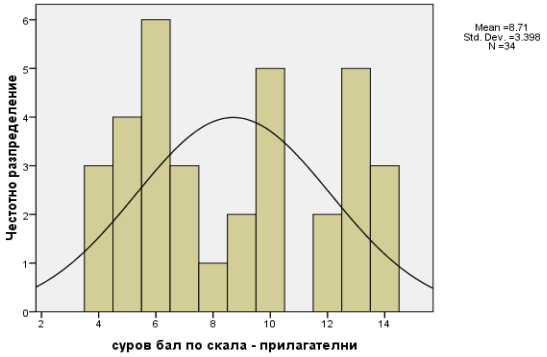

Фигура 5

Хистограма на разпределението на суровия бал по скала – прилагателни

На Фигура е дадена хистограма на разпределението на суровия бал на скалата за разбиране на прилагателни. В Таблица са дадени описателните статистики за скалата. Минималната стойност е 4, максималната 14. Средната стойност е 8,71, стандартното отклонение 3,39. Асиметрията е положителна и малка, което означава че резултатите са съвсем леко в ляво от средната стойност. Това се вижда и от Фигура . Това означава, че по отношение на разбирането на прилагателните изследваните лица са се справили на средно ниво.

Таблица 7. ***Описателни статистики за скалата – прилагателни***

Общ брой участници	Мини-мално	Макси-мално	медиана	Долен квартил	Горен квартил	Сре-ден бал	Стандартно отклонение	Асиметрия	Ексцес
34	4	14	8.50	6	12.25	8.71	3.39	0.224	-1.4

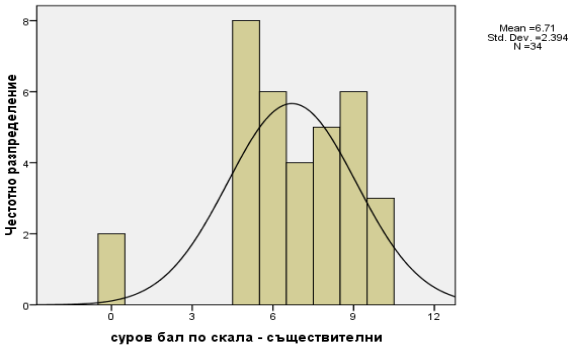

Фигура 6

Хистограма на разпределението на суровия бал по скала – съществителни

На Фигура е дадена хистограма на разпределението на суровия бал на скалата за разбиране на прилагателни. В Таблица са дадени описателните статистики за скалата. Минималната стойност е 0, максималната 10. Средната стойност е 6,71, стандартното отклонение 2,39. Асиметрията е отрицателна и голяма, което означава че резултатите са силно изместени в дясно към високите стойности. Това се вижда и от Фигура . Това означава, че по отношение на разбирането на съществителните изследваните лица са се справили на много високо ниво.

Таблица 8. ***Описателни статистики за скалата – съществителни***

Общ брой участници	Мини-мално	Макси-мално	медиана	Долен квартил	Горен квартил	Сре-ден бал	Стандартно отклонение	Асиметрия	Ексцес
34	0	10	7	5	9	6.71	2.39	-1.067	1.8

4.2.1. Анализ на резултатите от експерименталното проучване, проведено с ученици със слухови увреждания

Общо са изследвани 34 ученика като 20 са от мъжки пол, а 14 от женски. Изследваните ученици са на възраст от 12 до 23 години.

Фигура 7

Действия с предмети

Целта на поставената задача е да се установят уменията на учениците с нарушен слух за разбиране на речта и изпълнение на инструкции, подавани по различни начини, изискващи зрително възприемане: чрез артикулация, използване на жестове и комбинирано възприемане в предметна ситуация.

Фигура 8

На изследваните се подава инструкция за манипулиране с предмети чрез артикулация. Резултатите от изследването сочат, че по- голямата част от респондентите (52,9 %) не са се справили с поставената задача, а 47,1 % показват положителен резултат. Според така изведените резултати е видно, че инструкциите, подадени чрез артикулация в по- голямата си част затрудняват респондентите с разбирането на подадената инструкция и впоследствие със справянето с поставената задача. Предвид малката процентна разлика в дадените отговори може да се предположи, че и артикулирането служи за комуникация между хората с увреден слух. За разбиране на

речта чрез отчитане по устните, хората с нарушен слух разчитат, в голяма степен на „езикова догадка" - умение чрез което, при добро познаване на езика, може да се осъществи досещане за казаното, дори да не е чуто или цялостно възприето.

Зрителното възприемане на устната реч е сложен процес, защото малко речеви звукове имат видима артикулация и трудно се разпознават при наблюдаване на артикулирането на говорещия. Само 35 % от вербалните звукове имат видима артикулация- това са гласните и съгласните, които се учленяват с устните. Отчитането се затруднява от факта , че редица звукове се артикулират еднакво, а звучат различно.

Разбирането на вербалната реч се затруднява от конкретните вербални звукове, които детето не чува. В хода на възприемането на устната реч детето със слухово увреждане разчита на достъпните слухови възможности, които се определят от степента, вида и времето на настъпване на слуховото нарушение .

Фигура 9

На участниците се подава жестова инструкция (без артикулация) за извършване на определени действия с предмети.

При анализ на получените резултати от изпълнението на подадената жестова инструкция към изследваните лица, резултатите показват, че само 11, 8 % не са се справили и е голям процентът на справилите се- 88, 2 %. Вероятно тези резултати се дължат на това, че в жестомимичната реч за обозначаване на предметите и явленията от заобикалящия ни свят се използва система от динамични и статични знаци, които се изобразяват с ръцете. Жестовете не са само движения на ръцете, а психически акт на предаване на речевото съдържание, което не може да бъде разбрано без допълнителни компоненти – мимика, насочване на погледа и т. н.По този начин жестовата структура става разбираема. Но в ежедневното общуване децата с нарушен слух , в специалните училища, използват ограничен брой жестове и тяхното аранжиране е различно от словореда на устния език. Това може да е предпоставка за затруднения при разбирането и изпълнението на задачата при 11% от учениците, които не са се справили. Причините могат да се търсят и в езиковата среда, в която учениците растат и в езиковото въздействие с потребителите на езика.

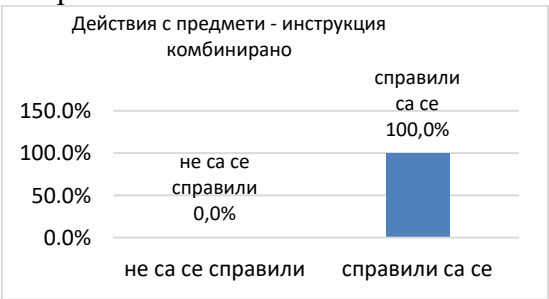

Фигура 10

В тази задача подадената инструкция е чрез жестове и артикулиране- комбинирана. Според резултатите от изпълнението на комбинирано подадената инструкция- чрез артикулиране и жест, е видно, че 100 % от респондентите са се справили. Големият процент на успеваемост при изпълнение на инструкциите, подавани комбинирано (жестово и чрез артикулиране) показва, че съвместното

използване на жестове и артикулация притежава значителен потенциал за семантична обработка на лингвистичен материал.

При сравнителния анализ на резултатите от изследването "Действия с предмети" се отчита най – ниска успеваемост при зрителното възприемане на словесното съобщение(57%) а най – висока при комбинираното възприемане (100 %), следователно лицата с нарушен слух възприемат много по – лесно жестовите знаци (88.2%) , отколкото устната реч , отчитана по устните на говорещия (57%).

„Перцепцията на визуалните езикови символи е природно достъпна за нечуващите деца и има пряк достъп до семантичните знания и понятийните структури, натрупвани в миналия практически опит. Жестовият лексикален знак успешно активира изградените вече понятийни структури и оптимизира работата на когнитивен механизъм, който обслужва също и декодирането и кодирането на вербалната езикова информация. Затова тези знаци могат да поемат опосредстваща роля в семантичната интерпретация на непълната перцепция на устния код, ако са изградени устойчиви асоциативни връзки помежду им" (Алексов, Б., 2012).

Довършване на фрази и изречения

Поставената задача съдържа различни степени на трудност: изследваните лица трябва да разберат условието– когнитивна предпоставка, както и да разберат словесната форма, в която е представена задачата- езикова предпоставка. За успешното изпълнение е необходимо високо равнище на езикова компетентност на фонологично, морфологично, семантично, синтактично и прагматично равнище ***(Приложение № 1).***

Фигура 11

Според анализа на посочените думи за довършване на изречението е видно, че процентно разликата разлика в получените резултати е сравнително малка : 55, 9 %- справили са се, 44, 1 %- не са се справили.

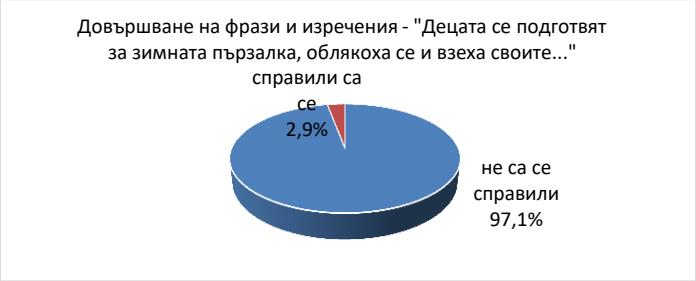

Фигура 12

Анализът на подадените отговори при довършване на изречението дава следните резултати: 97, 1%- не са се справили, 2,9% от изследването са се справили.

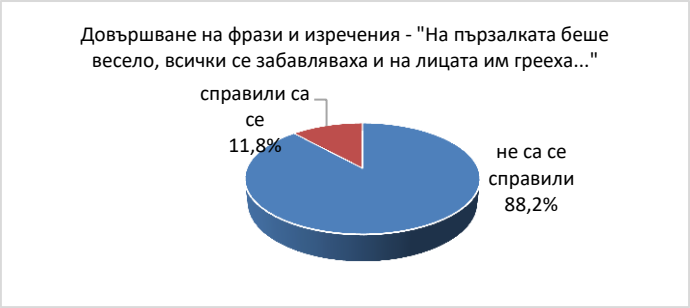

Фигура 13

Анализът на резултатите от проведеното изследване сочи, че процентът на несправилите се е висок- 88,2%, а справилите се са 11,8%.

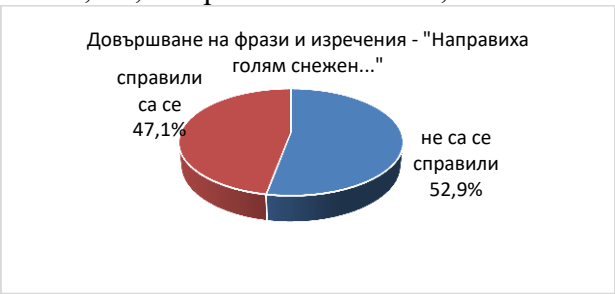

Фигура 14

Получените резултати от изпълнението на тази задача посочват, че разликата между лицата, които са се справили (47,1%) и тези, които не са се справили (52,9%), не е голяма.

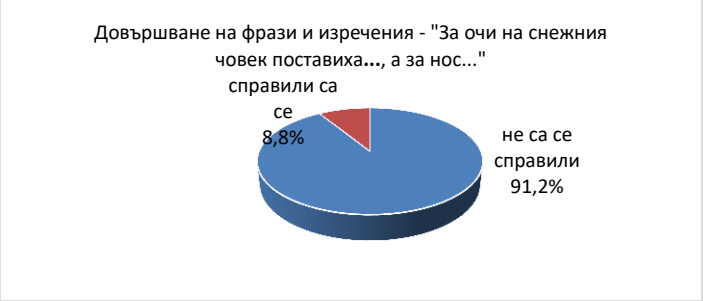

Фигура 15

При анализа на резултатите от довършването на изречението става ясно, че процентът на изследваните, които не са се справили е висок- 91,2%, а справилите се са 8,8%.

Фигура 2

Анализът на резултатите на тази задача показва, че 67,6% от изследваните лица не са се справили, а справилите се са 32,4%.

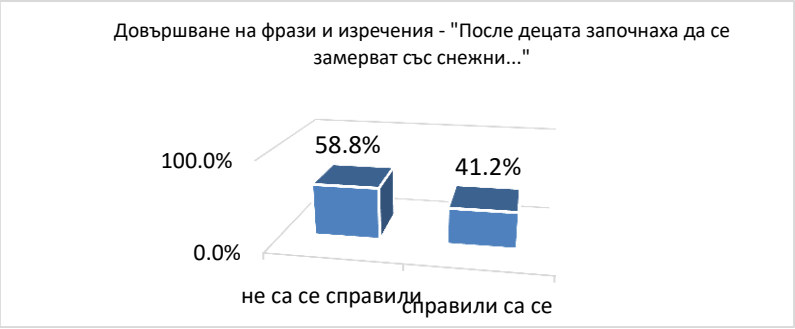

Фигура 3

Анализът на тази задача сочи, че 58,8% от участниците в изследването са се справили, а 41,2% са се справили, като 11,8% са посочили думата „сняг“. Вероятно изследваните правилно са отчели смисълът на изречението, но асоциирайки материала от който е направена снежната топка, са дали отговор „сняг”.

Фигура 4

Жестово е подадено изречението: Когато се изморихa, всички се прибраха вкъщи. Вкъщи от топлината снегът от ботушите се…”

Анализът на тази задача сочи, че справилите се са 14,7%, а тези, които не са се справили са 85,3%.

Фигура 5

При тази задача от изследваните се иска да довършат изречението: „Когато се изморихa, всички се прибраха вкъщи. Вкъщи от топлината снегът от ботушите се … и се превърна във … „. При анализа на резултатите от тази задача е видно, че 58,8% от участниците в изследването не са довършили правилно изречението, а 41,2% са се справили.

Анализирайки резултатите от задачата за „Довършване на фрази и изречения” става ясно, че възможността за възприемане на жестовата реч зависи от качествата на активната реч на лицето. Разбирането на жестомимичната реч е в пряка връзка с факта, че лицата с увреден слух могат да възприемат почти всичко, което знаят и използват в собствената си реч. Това, което е непознато се допълва чрез прогнозиране на смисъла. Недостатъците в езиковото развитие влияят върху начина на организиране , съхраняване и възпроизвеждане на информацията, както и разбирането на речевите стимули. Езикът е инструмент чрез който информацията се натрупва, сортира и

преработва (организиране, класифициране и асоцииране с предишна информация и съхраняване в дългосрочната и краткосрочна памет), извлича, използва, прилага в практиката, и оценява. Във фигури 11,12,13,14,15,16,17 са онагледени резултатите от поставената задача за „допълване на фрази и изречения", видно е, че по големия процент от изследваните не са се справили с поставената задача. В някои случаи се наблюдава закономерност в дадените отговори (фиг. 11- 5,9% са посочили думата „дъжд", фиг. 12- 50% от изследваните са дали отговор „якета", а 2,9%- „приятели" и толкова- „игра", фиг. 13- 11,8% от респондентите са дали отговор „радост" и 2,9%- „пързалят", фиг. 17- 11,8% са посочили съществителното име „сняг", фиг. 6- 1,4% са посочили отговор „мокро"). Отчитайки тази закономерност може да се приеме, че колкото е по – богата лексиката и са по – стабилни знанията за синтактичния строеж на изказването, толкова по – лесно се осмисля речта на околните, независимо , че тя включва и нещо непознато.

Вероятно поради факта, че слухово увредените възприемат и използват в речта си вече познати стимули в тази задача са се затруднили да посочат вярната дума. Поради този факт и 50% от учениците са дали като отговор думата „якета", 2,9% са дали отговор „приятели" и толкова отговор „игра" (фиг.12).

Може да се приеме, че в случая, отразен във фиг. 13 се касае за непознаване на синтактичната структура и преносното значение на глагола „грееха". Вследствие, на което 11,8% са дали отговор „радост", асоциирайки емоцията с физическото и проявление- „усмивка", а 2,9% са посочили глагола „пързалят", вероятно чрез сюжетна асоциация- „на пързалката- пързалят се" .

По подобен начин, видно от фиг. 15 и 18 , се допуска, че по- голямата част от изследваните лица със слухови увреждания не познават или се затрудняват да използват жеста за съществителното име „въглен", за това може да се съди от факта, че 11,8% са посочили отговор „черно", асоциирайки с цвета на въглена, „вода – мокро".

При резултатите, отразени във фиг. 14, 16 по- големият процент несправили се свързва с личния опит на изследваните лица в конкретния пример и съответно непознаването на жеста за фразата „снежен човек" и съществителното име „морков".

В обобщение резултатите сочат, че по- голяма част от изследваните ученици със слухови нарушения са затруднени да се справят този формат на задачата и са се справили на ниско ниво. Вероятната причина за това е фактът, че в речта на лицата с увреден слух се наблюдава аграматизъм. Факт е, че жестовият език е с ниска степен на граматикализация. Формоизменението в българския жестов език е ограничено, и се осъществява чрез лексикални маркери, които са основно средство за означаване на видови значения, които се изразяват чрез граматични форми във вербалните езици (Теоретично описание на граматиката на българския жестов език, 2017).

Разбиране значението на частите на речта

Лексиката на българския жестов език се състои от знаци, обособени в групи, които могат да се разглеждат като **аналози на лексикалните категории във вербалните езици**: *предлози*, които имат пространствено значение; жестови знаци *глаголи* (предикати) – обозначават динамични признаци, свързани с лица или обекти; жестови знаци *модификатори*- характеризират обектите и предметите и съответстват на групата на качествените прилагателни от вербалния език, *числителни;* модификацията на глаголното действие се обозначава със знаци, които съответстват функционално на *наречията*; жестови знаци *местоимения*; жестови знаци, които са със служебна функция, съответна на *предлозите и съюзите* от вербалните езици (в българския жестов език тази група е сравнително малобройна и включва най - вече предлози с пространствено значение).

Обект на изследването са жестовите знаци, означаващи предлози, съществителни имена, глаголи и прилагателни имена.

Основната цел на задачите от този раздел е да бъдат изследвани способностите на учениците със слухови увреждания за идентификация на езиковите структури. За успешното изпълнение е необходимо високо равнище на езикова компетентност на семантично, синтактично и прагматично ниво.

Разбиране значението на предлозите

Предлозите са неизменяеми части на речта, които изразяват синтактичните отношения на зависимост между членовете на изречението или словосъчетанието, т. е. отношенията между съществителни имена, местоимения или числителни имена и техните определения; между глаголи, наречия или прилагателни имена и техните допълнения.

Според морфологичния строеж и по произход предлозите са:

- *Прости* (*първични)* предлози, съставени от една морфема- пред, зад, над, от, до и др.
- *Сложни (производни)* предлози, образувани от свързване на предлози, съществителни имена и наречия- заради, вместо, въпреки и др. (Граматика на съвременния български книжовен език,т. II,БАН, 1983).

Поставените задачи целят да се установи способността на учениците със слухови увреждания да идентифицират езикови структури, свързани с предложните отношения.

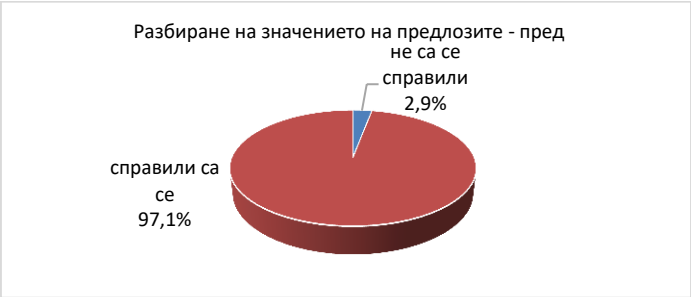

Фигура 20

По-голямата част от изследваните- 97,1% **са се справили** с разбирането и изпълнението на подадената инструкция, свързана с предлога „пред”. Несправилите се са малък процент- 2,9%. Резултатите от изпълнението на тази задача ясно показват, че по отношение на предлога „пред” учениците не изпитват затруднения при идентифицирането, разбирането и изпълнението на подадената инструкция. Вероятно това се дължи на сравнително честата употреба на този предлог в ежедневната реч.

Фигура 21

Получените резултати показват, че процентът на справилите се респонденти по отношение на подадената инструкция, изискваща идентифициране и изпълнение, свързани с предлогът „зад” е голям- 91,2%. Малък е процентът на несправилите се- 8,8%. От което може да се заключи, че участниците в изследването не изпитват

затруднения при разпознаването и разбирането на предлогът „зад”. Този предлог също е с висока честотност на употреба в ежедневието, както и предлогът „пред”.

Фигура 22

Резултатите от изпълнението на задачата дават основание да заключим, че учениците със слухови нарушения не изпитват затруднения в семантично отношение във връзка с жестовото разпознаване на предлогът „до”- 97% от респондентите са се справили, докато процентът на несправилите е много нисък- 2,9%. Както предходните два предлога и предлогът „до” е често употребяван и познат на изследваните, което е вероятната причина за високия процент справили се с изпълнението на подадената инструкция.

Фигура 23

Категорични са резултатите от изпълнението на подадената жестово инструкция- „Застани с лице към мен”, 100% от респондентите са се справили, от което заключаваме, че лицата с увреден слух не изпитват затруднения при разпознаването на жеста за посоченото предложно отношение. Вероятно изследваните познават жестовото изразяване на предложното отношение „с лице към…”, поради това всички са се справили с изпълнението на подадената инструкция.

Фигура 24

За установяване на разбирането на предлогът „под” към респондентите е подадена жестово инструкцията: „Постави едно кубче под ръката си.” От получените резултати е видно, че 50% от респондентите са се справили и останалите 50% не са. Вероятно половината от изследваните не са се справили, тъй като подадената инструкция изисква разбиране на пространствени отношения на обекти спрямо част от собственото тяло (ръка) , което вероятно затруднява разбирането за конкретния жест.

Фигура 25

Към изследваните жестово е подадена инструкцията: „Застани, така че аз да съм зад теб.” По- голямата част от изследваните не са се справили с изпълнението на задача- 55,9%, а 44,1% са се справили. Тъй като в конкретната инструкция се изисква позициониране на изследвания спрямо статично разположен обект, може да се приеме, че това затруднява от една страна разчитането на жестовото изказване, а от друга- затруднено ориентиране в пространството, което да е причина за получените резултати.

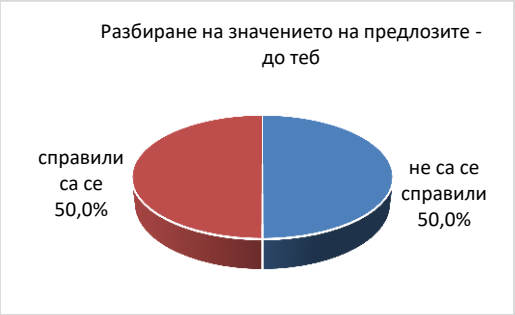

Фигура 26

При жестово подадената инструкция: „Застани, така че аз да съм до теб” респондентите са демонстрирали следните резултати от изпълнението на задачата- 50,0% са се справили и толкова процента- 50,0% не са. При тази задача по подобие на предходната се изисква изследваният да се ориентира в пространството чрез друг статичен обект, което вероятно затруднява изпълнението и е причина за полученият резултат от изследването.

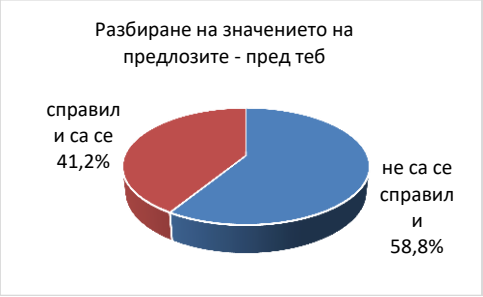

Фигура 27

Резултатите от изпълнението на инструкцията: „Застани, така че аз да съм пред теб”, сочат, че 58,8% от респондентите не са се справили и 41,2% са справили те се справили. Анализът на резултатите от тази задача е аналогичен на предходните две. Следва обобщен анализ на предходните три диаграми.

Като се вземат предвид резултатите от изпълнението на жестово подадените инструкции, изискващи динамично позициониране на тялото на изследвания, спазвайки определена позиция спрямо стационарно разположение на друго лице („Застани, така че аз да съм зад теб.”, „Застани, така че аз да съм до теб.”, „ Застани, така че аз да съм пред теб.”), може да се обобщи, че не малка част от изследваните се затрудняват в разбирането на инструкцията и не успяват да я изпълнят. Поради този факт може да се предположи, че лицата със слухови увреди трудно разбират пространствени

отношения, изискващи ориентиране на собственото тяло спрямо друг стационарен обект в пространството.

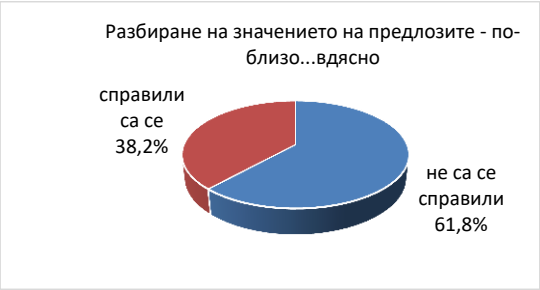

Фигура 28

За установяване на разбирането на сложно предложно отношение се използва жестово подадената инструкция: „Постави малкото кубче по- близо до голямото, което се намира вдясно.” Резултатите от изследването сочат, че по- голяма част от респондентите не са се справили с поставената задача- 61,8%, а по- малката част справили се са 38,2%. Сложното предложно отношение в подадената инструкция е вероятната причина за високия процент несправили се участници.

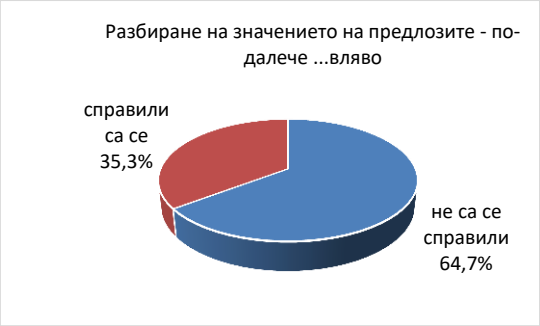

Фигура 29

За изпълнението на задачата се изисква изпълнението на следната инструкция, включваща сложно предложно отношение: „Постави голямото кубче по- далече от малкото, което се намира вляво.” От анализа на получените резултати е видно, че по-голямата част от изследваните не са се справили- 64,7%, процентът на справилите се е 35,5%. Вероятно, както при предходната задача сложното предложно отношение е затруднило по- голямата част от изследваните при изпълнение на подадената инструкцията.

От направения анализ може да се направи следното обобщение: при изпълнението на жестово подадени инструкции, които изискват определяне на пространствени отношения на обекти спрямо други обекти в двумерното пространство, различаване на посока и степенуване (малкото кубче по – близо до… вдясно, голямото кубче по- далече… вляво), успеваемостта е ниска. Следователно да се приеме, че при изследваните лица със слухови нарушения разбирането на сложните предложни конструкции е на ниско ниво.

Фигура 30

За да бъде установено нивото на разбиране на жестът за предлогът „между" жестово е подадена инструкцията: „Постави едно малко кубче между две големи." Резултатите от изпълнението на поставената задача сочат, че процентът на изследваните лица, които са се справили е висок- 79,4%, а несправилите се са 20,6%. Което дава основание за предположение, че респондентите в малка степен изпитват затруднения при разбирането на жеста за предлогът „между".

Фигура 31

За установяване на степента на разбиране на жеста за предложната дума „до" е подадена инструкцията: „Постави едно до друго две големи кубчета." Резултатите от анализа на изпълнената задача демонстрират висок процент на справилите се- 88,2%, в сравнение с несправилите се- 11,8%. Този анализ позволява да се предположи, че по отношение на разпознаването и разбирането на жеста за предлога „до" изследваните лица в малка степен изпитват затруднения.

Фигура 32

При жестово подаване на инструкцията: „Постави едно малко кубче върху голямо.", се отчита висок процент на изследвани лица, които са се справили- 88,2%, а несправилите са 11,8%. Следователно разбирането на жеста за предлога „върху" в малка степен затруднява изследваните лица със слухови увреждания.

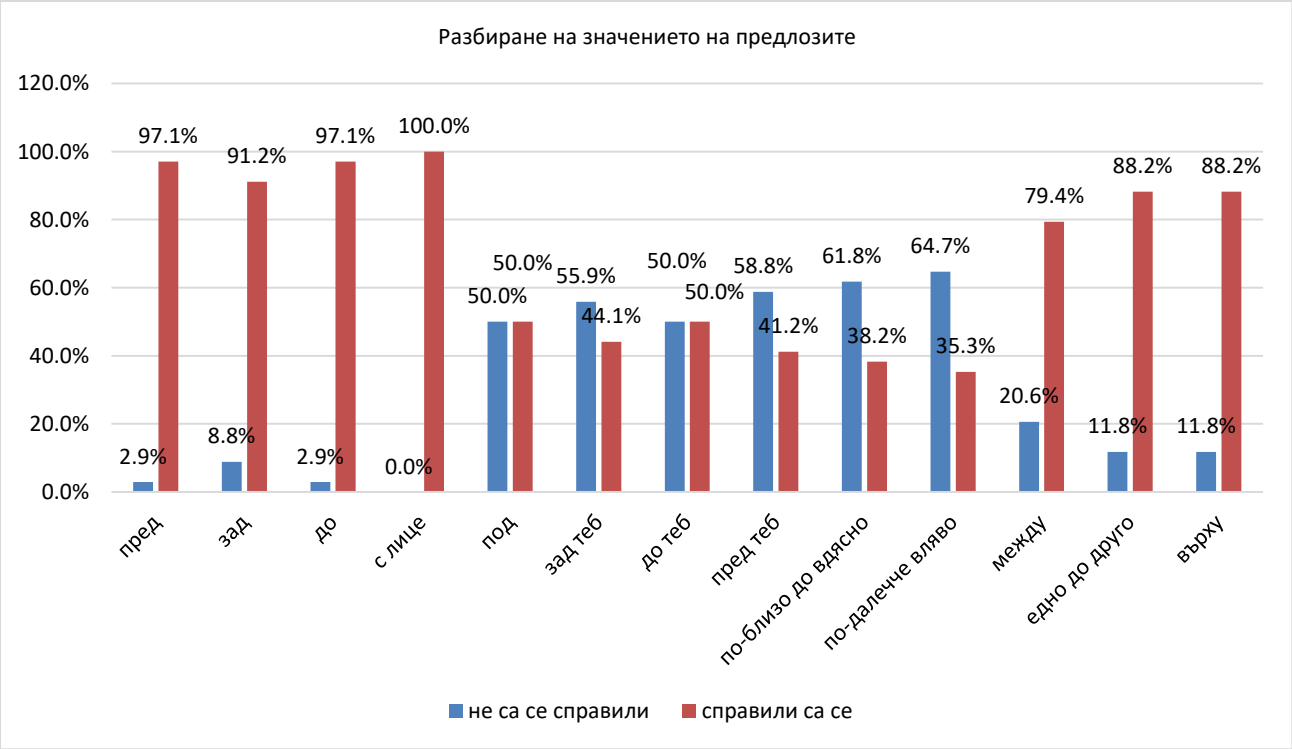

Фигура 33

От обобщената диаграма, на анализа на изпълнените задачи свързани с разбиране на значенията на жестовете за предлозите в българския жестов език е видно, че изследваните лица със слухови увреди демонстрират най – ниска успеваемост при изпълнението на инструкции, изискващи определяне на пространствени отношения на обекти спрямо обекти в двумерното пространство , различаване на посока и степенуване (малкото кубче по – близо до голямото, което се намира вдясно), средна успеваемост при изпълнението на инструкции, изискващи разбиране на пространствени отношения на обекти спрямо обекти (едно малко кубче, върху голямо) и най- висока е успеваемостта при разбиране на инструкции, свързани с определяне на пространствени отношения на обекти спрямо себе си (пред, зад мен, до). Вероятно това е така, защото ориентирането спрямо себе си играе основна роля при пространственото ориентиране на децата. То е първа стъпка при прилагане на знанията и уменията за пространственото ориентиране в живота. Това обяснява най- високата успеваемост при разбиране на пространствените отношения на обекти спрямо себе си.

Динамиката в успеваемостта за разбиране на жестовите предложни отношения е свързана с разнородни фактори: възрастовите и индивидуалните особености; степен, вид, време на настъпване на слуховото нарушение; време на откриване и диагностициране на слуховото нарушение; качество на специализираното въздействие; нивото на зрителните умения; когнитивни способности, мотивация за участие в изследването и езиковата среда, в която растат децата.

Друг фактор за изпълнението на поставената задача са различните степени на трудност, в допълнение към слуховите способности. Задачата е свързана с идентификация на лексикални структури от българския жестов език, за което е необходимо високо равнище на езикова компетентност на семантично, синтактично и прагматично ниво, което при отделните изследвани лица е на различно ниво, това вероятно е една от причините за несправяне със задачите при част от респондентите.

По отношение на пространствената компетентност на децата с увреден слух Левтерова, Д. отбелязва, че се формира по- бавно и по- трудно, т.е. наблюдава се забавяне в пространственото обучение (Левтерова, Д., 1998), което обяснява и

потвърждава получените резултати от задачата, свързана с разпознаване и разбиране на предложните отношения.

Разбиране на значенията за глаголите

Разработените задачи имат за цел установяване на способността на учениците със слухови увреждания да идентифицират подадените жестово глаголни езикови структури.

На изследваните лица със слухови увреждания се подават илюстрации на човешки фигури извършващи различни дейности ***(Приложение № 3).*** Към изследваните жестово се задава въпросът „Какво прави?", като се изисква жестови отговор за обозначаване на действието.

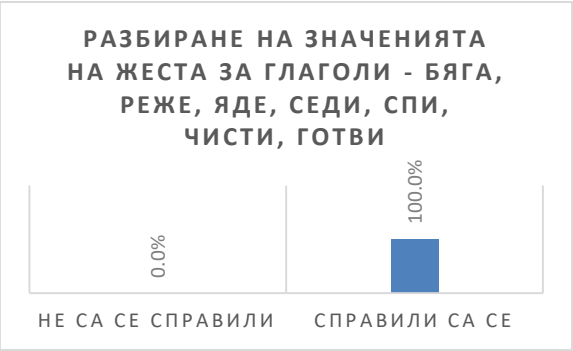

Фигура 34

При анализа на резултатите от поставената задача на учениците със слухови увреждания е видно, че 100% от тях безпогрешно са разпознали и са назовали жестово правилно глаголите: бяга, реже, яде, седи, спи, чисти, готви. Всички изследвани са се справили с поставената задача, вероятно защото подадените за разпознаване действия са от ежедневието, следователно често се извършват и назовават.

Фигура 35

По отношение на жестовото назоваване на глаголите *чете, плаче, пише* процентът на правилно назовалите ги ученици е висок- 97,1% и само 2,9% не са се справили. Както в предходния айтем отново процентът на изследваните, които са се справили е висок. Отново може да се предположи, че този резултат се дължи на високата честотност на употреба в ежедневието на жестовете за конкретните действия.

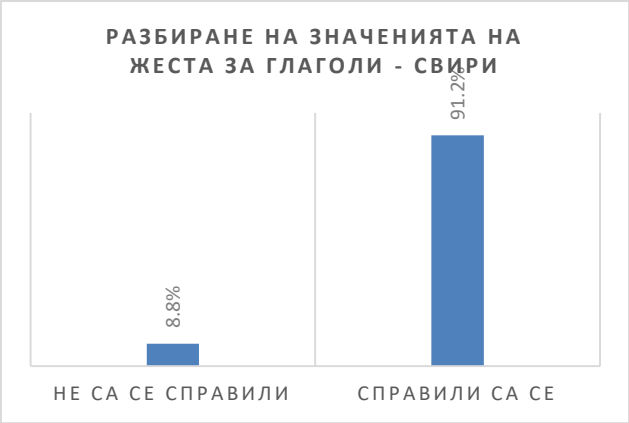

Фигура 36

При жестовото назоваване на глаголът „свири" процентът на справилите се е 91,2%, а не са се справили 8,8%. Въпреки малкия процент на несправили се с жестовото назоваване на глаголът „свири", се отчита, че в сравнение с другите глаголи, включени в изследването, има слабо повишение на процентът на несправилите се респонденти. Вероятно това се дължи на факта, че глаголът „свири" е по- рядко използван в ежедневието и има по- специализирана насоченост при употребата му, в сравнение с другите глаголи включени в изследването- бяга, реже, яде, седи, спи, чисти, готви, чете, плаче, пише. Освен това се касае за действие, свързано с издаването на звук, който изследваните слуховоувредени лица нямат възможност да възприемат.

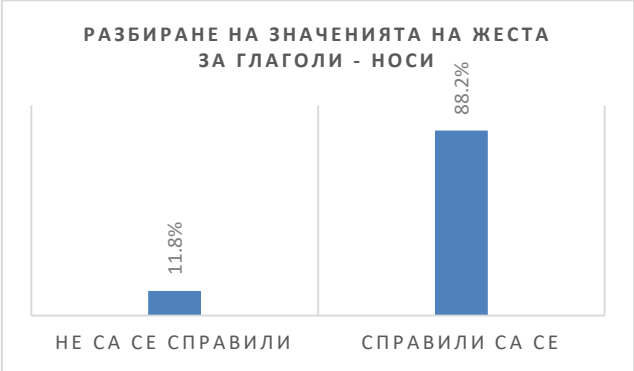

Фигура 37

Глаголът „носи" жестово е правилно назован от 88,2%, неправилно са го назовали 11,8% от изследваните. Процентът несправили се не е висок и вероятно се дължи на асоциация с друго, визуално подобно действие, което е посочено от изследваните- „подрежда", тъй като на подадената илюстрация обектът държи в ръце предмет, който вероятно изследваните свързват с преместване, съответстващо на подреждане.

Прави впечатление определена закономерност в допуснатите неточности при жестовото назоваване на някои от глаголите: чете – гледа 1,4%, свири – музика 8,8%, носи – подрежда 11,8%, пише – рисува 1,4%. Вероятно това е във връзка с визуалната прилика на някои от действията (чете- гледа; носи- подрежда) или инструментите, с които се извършват (пише- рисува), или обвързването на действието с резултата от него, който е по- познат на респондентите (свири- музика).

Глаголът е дума, която означава действие или състояние, като динамични признаци на явленията, назовани със съществителни имена. С глаголите се изразяват активни признаци на лица, предмети и явления. Глаголите притежават граматически и лексикални значения. Глаголът в съвременния български език е най- развитата част на речта и притежава следните граматически категории: род, лице, число, залог, вид, време и наклонение. Системата на глагола в съвременния български книжовен език е

развита и богата откъм форми и значения. Най- характерната особеност на глагола е това, че той притежава много добре развита система за изразяване на категорията време- съществуват девет глаголни времена (Бояджиев, Т., Куцаров, И., Пенчев, Й., 1999; Граматика на съвременния български книжовен език, т. II, 1983).

Жестовите знаци в българския жестов език, които имат функции на глаголите от вербалния притежават своите специфики, свързани с факта, че не всички от тя са изменяеми, в отличие с глаголите от устния език. Като за неизменяемите, за да се поясни обектът или субектът се изисква допълнителен жест за местоимение или съществително.

Като обобщение на резултатите от проучването върху способностите на учениците със слухови увреждания да назовават жестово глаголите може да се каже, че въпреки факта, че глаголът е „най- развитата" част на устната реч, в смисъл най- изменяемата, се отчита високо ниво на владеене на жестовите знаци за тази морфологична единица. Това може да бъде обяснено с наличието на голям брой жестове, обозначаващи действия, в българския жестов език, както и факта, че едни от първите жестове, които научават децата с увреден слух са именно жестовете за глаголите и съществителните имена. Времето на научаване на двете граматични категории- глаголи и съществителни имена приблизително съвпада, тъй като съществителното име назовава обектите от заобикалящи я ни свят, а глаголът означава динамичните им признаци, повтарящи се във времето. Децата с увреден слух от ранна възраст усвояват жестовете, обозначаващи действия и състояния на предметите и явленията от заобикалящия ги свят, поради това почти безпогрешно са се справили с поставената им задача- жестово назоваване на конкретни действия.

Разбиране значението на прилагателни имена

Прилагателното име е част на речта, с която се означават (но не назовават) статични признаци, белези, качества или свойства на явленията, назовани със съществителни имена. Прилагателното е дума, която не означава отделно понятие, а винаги едно общо понятие със съществителното име, което пояснява. При това то винаги стеснява обема на понятието, превръща го от родово във видово (напр. *български език, руски език, английски език* са видови понятия по отношение на родовото понятие *език*).

Прилагателните имена обикновено се употребяват заедно със съществителни имена, от където идва и терминът за назоваването им- имена, които се „прилагат" към други имена.

Прилагателното име е част на речта, която се характеризира от морфологичните категории **число, род, положение и степенуване** (само при качествените прилагателни).

Под признаци, качества, свойства, белези на явленията се разбира: форма, цвят, физически белези, физиологични състояния, душевни характеристики, интелектуални характеристики, двигателни характеристики, сетивни възприятия, произход, принадлежност, място, пространствени отношения, поредност, предназначение и др.

Основните лексико- граматични разреди при прилагателните имена са качествени и относителни прилагателни имена. **Качествените прилагателни имена** означават първични, естествени и постоянни характерни белези на явленията (бял, сух, сладък, добър, бос и т. н.). **Относителните прилагателни имена** означават признаци, белези и свойства на явленията, които произтичат от връзките им с други явления (метална кутия, горски плодове, стъклена ваза и т. н.) (Бояджиев, Т., Куцаров, И., Пенчев, Й., 1999).

Жестовите знаци еквиваленти на прилагателните имена аналогично изразяват характеристики на предметите. Специфичността се свързва с липса на специализирани

показатели със задължителна употреба, които да се подчиняват на формални правила, напр. съгласуване, изразяване на множественост, степенуване и др. (Теоретично описание на граматиката на българския жестов език", 2017)

Цветове

Тази задача цели да установи способностите на учениците с увреден слух да разпознават и назовават жестово качествените прилагателни за цветове. За целта на изследваните се подават различни по цвят предмети, като от тях се иска да назоват жестово цвета им.

Фигура 38

Резултатите от проведеното проучване категорично сочат, че всички изследвани лица – 100% са се справили с правилното разпознаването и жестовото назоваване на различните цветове. Може да се приеме, че жестовото назоваване на цветовете не затруднява респондентите, тъй като те научават от ранна възраст жестовете за назоваване на различните цветове, за това ги владеят на високо ниво.

Качествени прилагателни имена

Тази част от изследването цели да даде информация за това доколко лицата със слухови увреждания разбират и умеят да назоват жестово качествените прилагателни имена. На изследваните се подават изписани различни качествени прилагателни имена, като от тях се иска след като прочетат думата, да я назоват жестово.

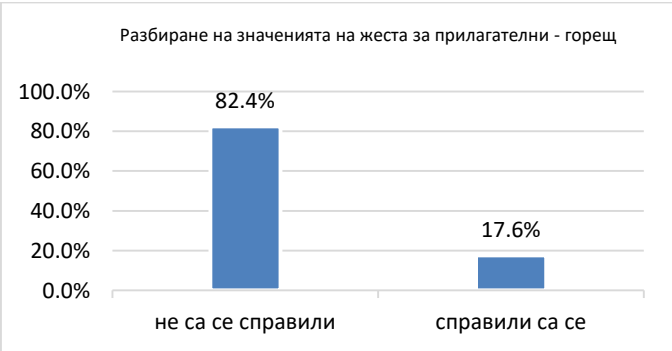

Фигура 39

Анализът на резултатите от жестовото назоваване на прилагателното име „горещ" показва, че по- големият процент от изследваните лица са се справили- 82,4%, малък е процентът на несправилите се-17,6%.Като в процентът несправили се включват отговорите, които жестово участниците в изследването са назовали прилагателното „топъл" 14,7%, вместо „горещ". Вероятно в тези случаи лицата със слухови увреждания демонстрират трудност или неумение да разграничават нюансите на качествата.

Фигура 40

Анализът на резултатите за уменията на изследваните лица да назоват жестово прилагателното име „щастлив”сочат, че по- голяма част от участниците в проучването не са се справили с жестовото назоваване на посоченото прилагателно име- 64,7%, справилите се са 35,5%. Вероятно респондентите, които не са се справили се затрудняват в жестовото назоваване, поради това, че в жестовия език за обозначаване на конкретната душевна характеристика обичайно се използва жестът за прилагателното име „весел”. Освен това трудност може да създава и относителността на понятието.

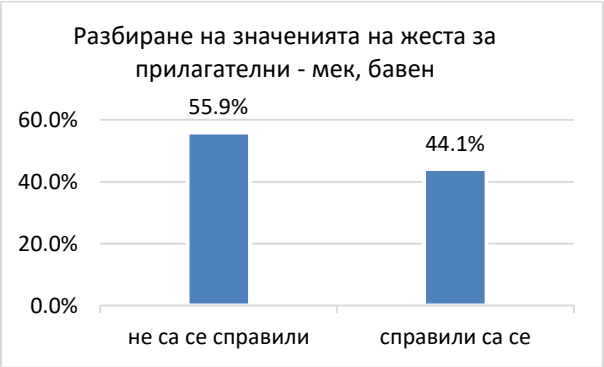

Фигура 41

При жестовото назоваване на прилагателни имена *„мек”* и *„бавен”* резултатите сочат, че 44,1% от участниците в проучването са се справили и 55,9% не са. Прилагателното име *„мек”* означава физически белег на обектите от заобикалящия ни свят. А прилагателното име *„бавен”* е двигателна характеристика. Може да се предположи, че по- големият процент несправили се по отношение на прилагателното име *„бавен”* се дължи на факта, че за изразяване на конкретната динамична характеристика хората с увреден слух използват жестът, означаващ наречието „спокойно”. По отношение на прилагателното *„мек”* вероятно резултатите се дължат на бедност на активния речник на изследваните лица.

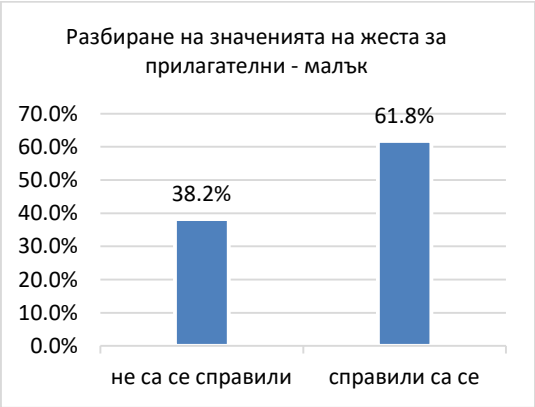

Фигура 42

Анализът на резултатите за жестовото назоваване на прилагателното име „малък” демонстрира висок процент на изследвани , които са се справили се- 61,8%, а процентът на несправилите се са 38,2%. Вероятно несъчетаването на прилагателното име със съществително, което би могло да подпомогне придобиването на по- точна представа за значението на прилагателното в конкретната задача, е затруднило несправилите се участници.

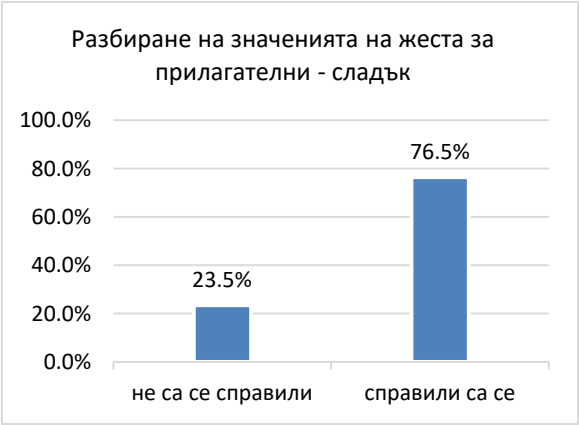

Фигура 43

При анализ на резултатите от проучването на уменията при лицата с нарушен слух да назоват жестово прилагателното име „сладък” е видно, че 76,5% от изследваните са се справили, а 23,5% не са. Тук, както и в предходния айтем, невисокият процент несправили се изследвани, вероятно се дължи на липсата на съществително име, което пояснява прилагателното. Вероятно изследваните не са уловили семантиката на думата.

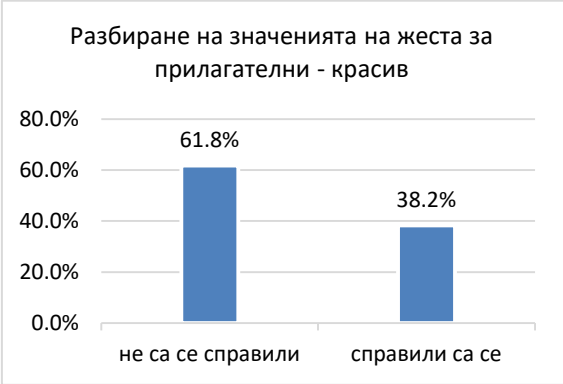

Фигура 44

За жестовото обозначаване на прилагателното име „красив”, резултатите от изследването сочат че 61,8% от участниците в проучването правилно са назовали жестово посоченото прилагателно име, а 38,2% не са. Вероятно поради отвлечеността на прилагателното име „красив” несправилите се участници в изследването са се затруднили с разбирането и жестовото му означаване.

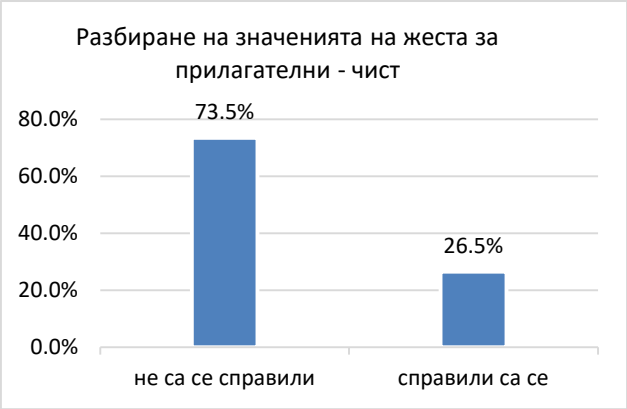

Фигура 45

Анализът на резултатите за жестово назоваване на прилагателното име „чист" показва, че 73,5% от изследваните не са успели правилно да обозначат чрез жест подаденото им прилагателно име, а 26,5% от тях са се справили. Високият процент на несправили се участници в този айтем вероятно се дължи на факта, че прилагателното име „чист" се употребява рядко от хората с увреден слух. Обикновено се употребяват глаголни форми, обозначаващи действия свързани с почистване.

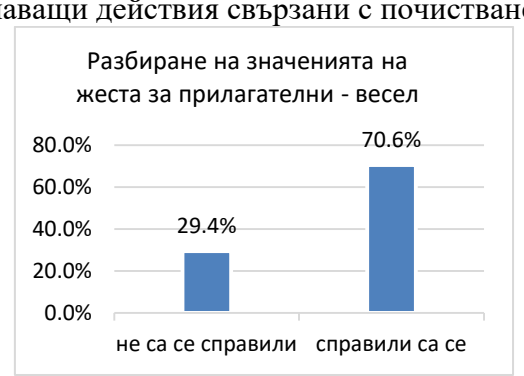

Фигура 46

Резултатите от проучването за прилагателното име „весел" показват , че по-голяма част от участниците са се справили с жестовото назоваване на прилагателното име, а 29,4% не са. Може да се предположи, че процентът несправили се участници се дължи на това, че слуховоувредените за означаване на конкретната душевна характеристика често използват жестовете за „радостен" и „усмихнат" и по- рядко „весел".

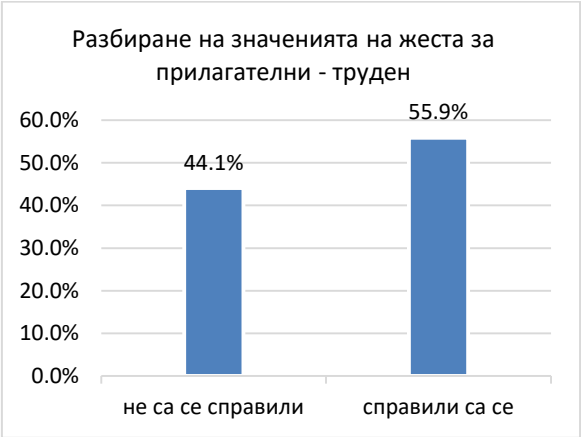

Фигура 47

Жестът за прилагателното име „труден" е правилно използван, при подаване на писмения стимул от 55,9% от изследваните лица със слухови увреждания, докато 44,1% не са се справили със задачата. Резултатите, вероятно се дължат на факта, че

жестът за прилагателното име „труден” се препокрива с жестът за наречието „мъчно”, именно тази многозначност на жеста е довела до неточност в изпълнението на задачата.

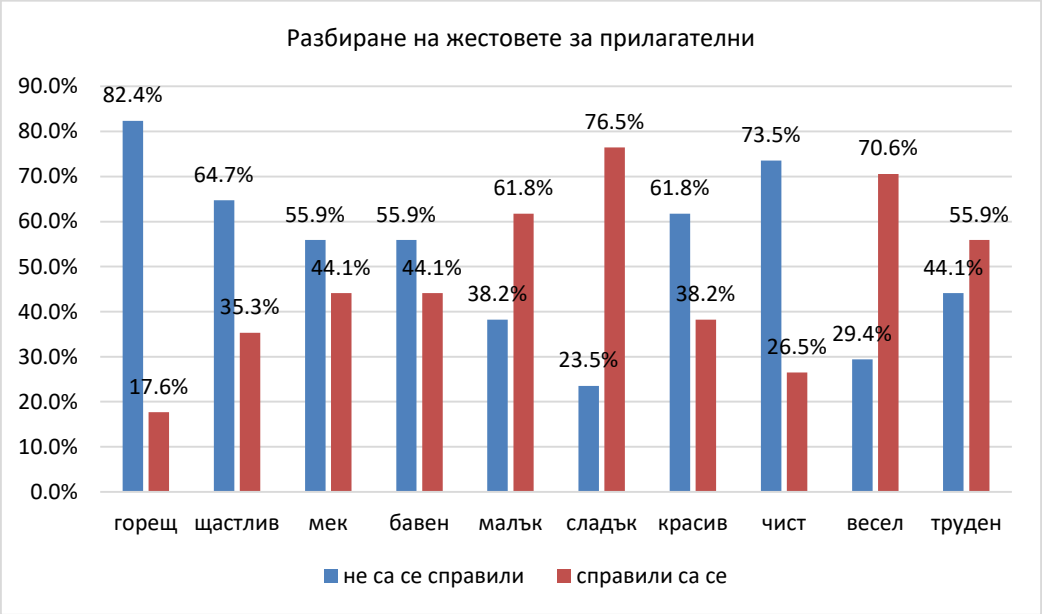

Фигура 48

Резултатите от изследването за разбирането и правилното жестово обозначаване на качествените прилагателни имена дават основание да се отчете средно ниво на владеене на жестовете за конкретния вид части на речта. В обобщение като причини за тези резултати може да се посочат: многозначността на жестовия език, трудности в разбирането и назоваване с жест на прилагателните, ако те не са съчетани със съществителни имена, както и в някои от случаите- бедност на активния речник на изследваните.

Съществителни имена

Съществителното име е част на речта, с която се назовават (именуват) явленията от сферата на човешкото познание. Съществителното име притежава морфологичните категории *число и положение,* остатъци от категорията *падеж* (звателни форми) и лексикално- граматичната категория *род*.

Със съществителни имена се назовават:

- Понятия за *материални обекти*, заемащи място в пространството: лица, животни, растения, вещества, части на тялото, вещи, географски обекти и др.
- Понятия за *абстрактни явления:* природни явления, време, обществени и политически явления, нравствени и волеви прояви, институции;
- Понятия за *качества и признаци;*
- Понятия за *действия и състояния.*

Лексикално- граматичните разреди при съществителните имена се представят в следните противопоставяния: лични и нелични съществителни, нарицателни и собствени съществителни, броими (делими) и неброими (неделими) съществителни (Бояджиев, Т., Куцаров, И., Пенчев, Й., 1999; Куцаров, И, 2007).

Жестовете еквиваленти на *съществителните имена* в Българския жестов език притежават същите свойства както в устния език- именуват явленията от различни сфери на човешкото познание. Спецификите се състоят в това, че при съществителните в жестовия език „липсва граматически род като класифицираща категория, базирана на формален показател” (Теоретично описание на граматиката на българския жестов език, 2017). Налична е само категорията *естествен пол,* който се означава чрез добавяне на жестът за мъж/ жена съответно за мъжки пол и за женски пол. Категорията

количествена характеристика се означава със жестовете за количество, те се съчетават с жестове, означаващи действия, предмети и признаци (Теоретично описание на граматиката на българския жестов език, 2017).

Тази част от изследването има за цел да установи способността на лицата с увреден слух да разпознават жестовете за абстрактни съществителни имена и умението им да ги интерпретират жестово. За тази цел на изследваните се подава жестово абстрактно съществително име, след което искаме от участника да го обясни, като използва жестов език.

Жестовете еквиваленти на *съществителните имена* в Българския жестов език притежават същите свойства както в устния език- именуват явленията от различни сфери на човешкото познание. Спецификите се състоят в това, че при съществителните в жестовия език „липсва граматически род като класифицираща категория, базирана на формален показател" (Теоретично описание на граматиката на българския жестов език, 2017). Налична е само категорията *естествен пол,* който се означава чрез добавяне на жестът за мъж/ жена съответно за мъжки пол и за женски пол. Категорията *количествена характеристика* се означава със жестовете за количество, те се съчетават с жестове, означаващи действия, предмети и признаци (Теоретично описание на граматиката на българския жестов език, 2017).

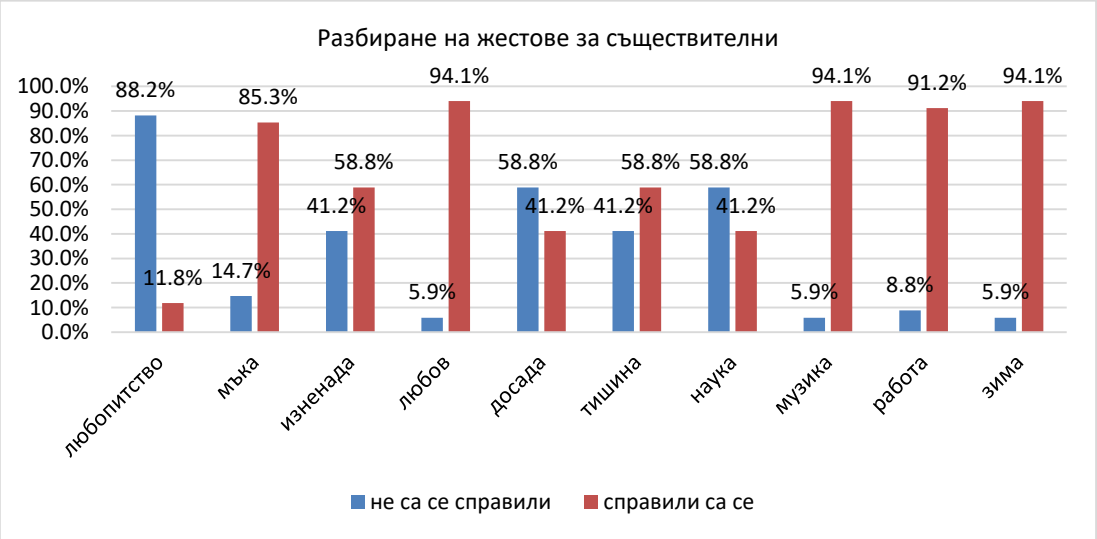

Фигура 49

При направения анализ на резултатите от проучването се отчита високо ниво на владеене на жестовите знаци за съществителни имена. За това съдим от високия процент справили се участници: мъка- 85,3%, любов- 94,1%, музика- 94,1%, работа- 91,2%, зима- 94,1%. Малкият процент несправили се участници, вероятно се дължи на фактът, че някои то тях в по- слаба степен владеят жестовия език. Респондентите са се затруднили при разбирането и обяснението на жестовите знаци, представящи отвлечени понятия: любопитство- 11,8%- справили се , досада- 41,2%- справили се , наука- 41,2 %- справили се, изненада-58,8%- справили се, тишина-58,8% . В този случай изследваните са се справили на средно ниво в по голямата част от случаите. Вероятно по- високият процент несправили се участници се дължи на подбора от абстрактни съществителни имена, за които те не познават точния жестови еквивалент, а използват жест със синонимно значение: досада- скучно, зима- студ, тишина- не се чува. Интересен е фактът, че 32,4% от учениците със слухови увреждания са посочили съществителното име „клюкарстване" вместо „любопитство". Смята се, че тези участници правилно са разбрали жестът за съществителното име „любопитство", но тъй като за това съществително име липсва жест в Българския жестов език, по

асоциативен път, за обяснение на понятието, използват жестът за отглаголното съществително име „клюкарстване”.
Общото ниво на изследваните лица, които са се справили с разпознаването и интерпретирането на съществителните имена, при поставената задача е високо, тъй като наред с глаголите съществителните имена са едни от първите морфологични единици, за чието обозначаване, децата с увреден слух усвояват съответните жестове. Освен това те са с най- голяма численост и честота на използване, заедно с глаголите.

4.2.2.Анализ на резултатите от скалата за учителите

Надеждността на скалата по алфа на Кронбах е 0.63, което е задоволителна надеждност. Броят на айтемите е 16. В Таблица са дадени айтемните статистики. В колоната „алфа на Кронбах, ако се премахне айтем“ се вижда, че единствено ако се премахне айтем 1 надеждността ще се повиши на 0.77.

Направихме проверка за нормалност на разпределенията по Шапиро-Уилк. Разпределението на общия бал **е нормално** (p=0.74>0.05).

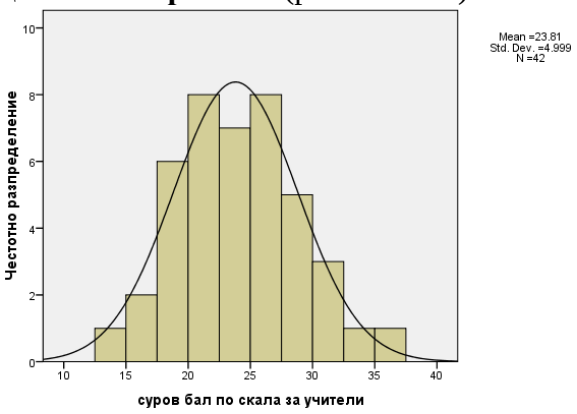

Фигура 50

Хистограма на разпределението на суровия бал на резултатите от скалата за учителите

На Фигура е дадена хистограма на разпределението на суровия бал на скалата за учителите. В Таблица са дадени описателните статистики за скалата. Минималната стойност е 14, максималната 35. Средната стойност е 23,81, стандартното отклонение 4,99. Асиметрията е положителна и малка, което означава че резултатите са около средната стойност. Това се вижда и от Фигура . Разпределението на резултатите е нормално. Това означава, че според учителите , работещи с деца и ученици със слухови увреждания използването на български жестов език в обучението на лица с нарушен слух е на средно ниво.

Таблица 9. ***Описателни статистики за скалата с резултати от учителите***

Общ брой участници	Мини-мално	Макси-мално	медиана	Долен квартил	Горен квартил	Сре-ден бал	Стандартно отклонение	Асиметрия	Ексцес
42	14	35	23	20	27.25	23.81	4.99	0.25	-0.51

Таблица 10. **Item-Total Statistics**

	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
VAR00001	20.44	27.052	-.277	.769
VAR00002	21.76	21.689	.305	.600

VAR00003	21.71	19.312	.545	.552
VAR00004	22.66	22.930	.278	.607
VAR00005	22.22	20.476	.479	.570
VAR00006	21.10	20.790	.517	.569
VAR00007	21.20	21.111	.417	.582
VAR00008	22.39	21.944	.285	.603
VAR00009	22.02	19.724	.506	.560
VAR00010	23.68	23.372	.347	.606
VAR00012	23.46	24.355	.082	.627
VAR00014	23.20	23.661	.265	.612
VAR00015	22.68	22.222	.448	.589
VAR00016	23.32	23.572	.251	.612
VAR00018	23.51	23.956	.167	.620
VAR00020	23.56	24.452	.068	.629

4.2.3. Анализ на резултатите от количествено изследване на морфологичните особености на българския жестов език.

За целите на проучването е използван документален метод за изследване, като се анализират морфологичните измерения на българския жестов език в три речника, в които е отразен.

Динамичните процеси на развитие на естествения български знаков език са отразени в „***Речник на българския жестов език***”.” Речникът е научно- приложен продукт от първото мащабно лингвистично проучване на жестовата комуникация в общността на глухите хора в България.”(Речник на българския жестов език, 2017). Научното изследване е проведено в рамките на проект „Подкрепа за равен достъп и личностно развитие” по ОП ”Наука и образование за интелигентен растеж” 2014- 2020 г., по обществена поръчка на МОН, възложена на фондация „Глухи без граници - България”. Основната задача, която е стояла пред създателите на речника е унифицирането на българския жестов език, с цел неговото по- нататъшно признаване, разпространение, преподаване и използване от всички български граждани.

Една от водещите цели на „Речник на българския жестов език” е идентификация на лексикалния състав на българския жестов език. В резултат на емпиричното проучване е „приета позицията, че българския жестови език /БЖЕ/ е сложна йерархична система от лингвистични кодове, които влизат в структурни връзки помежду си и изграждат езикови подсистеми, категории и подкатегории, които са индикатор на закономерности във функционирането на цялата система.”(Речник на българския жестов език, 2017).

Словникът е организиран в лексикално- семантични ядра. Ключовите компетентности при формулиране на темите са съобразени с Европейската езикова рамка, те са предпоставка за успешната социална реализация на гражданите в обединена Европа, реализират се чрез осигуряване на необходимия лексикален и граматически минимум за нормална комуникация в определени сфери и ситуации.

Структурата на словника в „Речник на българския жестов език” (2017) е изградена от следните базови теми:

1. Представяне, самопредставяне, семейство;
2. Храна, напитки;

3. Животни, растения, селско стопанство;
4. Природа, природни явления;
5. Човешко тяло, здраве, болести;
6. Работа, професии;
7. Магазини, стоки, пазаруване;
8. Транспорт, транспортни средства;
9. Чувства и емоции;
10. Правосъдие, ред, закон;
11. Политика;
12. Спорт, култура, развлечение;
13. Облекло, обувки, аксесоари, козметика;
14. Професии;
15. Имот, жилища, обзавеждане;
16. Образование;
17. Административно устройство, държави,градове, села;
18. Технологии, компютри, интернет;
19. Празници, поздрави, традиции, ритуали;
20. Свободно време.

В речника, вариантите на жестовите знаци са изведени в статистически анализ съобразно модела жестове съответстващи на дума (понятие). Вследствие на този анализ се уточнява честотност на употреба: „Лексикалните форми с висока честота на употреба и тези, които имат сравними честотни характеристики на синоними, са идентифицирани като езикови знаци, по които националната общност на глухите е постигнала оптимална конвенция за понятийното им съдържание. Формите с ниска честота на употреба се приемат за диалекти и е възможно да бъде определен регионът на тяхното използване.”(„Речник на българския жестов език”, 2017).

При анализ на базовите теми „Речника на българския жестов език”, с включени общо 5 840 жестови лексикални единици, при направен количествен анализ на частите на речта на лексикалните форми, които се съдържат в словника на речника се получават резултатите, отразени в Таблица 11.

Таблица 11: Количествен анализ на частите на речта в словника на „Речник на българския жестов език”

Съществително име	3 359
	Отглаголно съществително име- 27
	Собствено съществително име-171
Глагол	373
Прилагателно име	416
Наречие	57
Числително	61
Предлог	17
Съюз	11
Изрази	126
Местоимение	62
Възглас	6
Междуметие	6
Звукоподражание	1
Частица	3
Причастие	7

Данните от проведения количествен анализ ясно сочат, че жестовите аналози на думите в словника на „Речника на българския жестов език”, като части на речта следват количествено общоприетия модел в устния български език - най-много на брой са съществителните имена, следвани от прилагателните имена, глаголите и т.н. От което следва изводът, че *българският жестов език отразява българския устен език по отношение на броя на частите на речта.*

Освен количественият анализ на частите на речта в речника се откриват 270 статични жеста, които са значително по- малко от всички останали динамични жестове изведени в речника. Не са намерени ясни принципи за обозначаването с динамичен или статичен жест на определени думи (понятия).

При голяма част от жестовите знаци в речника се наблюдава *полизначност* (за няколко понятия се използва един жестов знак). Обособени са няколко групи на жестови знаци, при които се наблюдава полизначност:

- с общ корен- личен, личност, самоличност; покана, поканвам, каня; нощ, нощувка; ранен, рано; против, противник; откуп, подкуп и др.
- от общо семантично поле- зрение, зеница; свекър, сват, снаха; предател, предателство, клевета, шпионаж, шпионин, донос; дизайн, дизайнер, изкуство, илюстрация, художник и др.
- разположени в семантична йерархия- администрация, администратор, записвам, диктовка;
- близост на действието- водя, водещ, водач, лидер;
- думи, обозначаващи понятия от един вид- плодове- кайсия, кестен, слива, смокиня; цветя- карамфил, лайка, лале, люляк, роза; птици- гълъб, лястовица, птица, гларус и др.
- близки по изговор в устния език думи или започващи с еднаква първа буква- чесън, чичо; виолетов, ванилия; процес, процент; февруари, физика; финал, фестивал;
- без общи и близки признаци- вермут, дама; грапав, ръжда, екзема; одит, пословица; квартал, десерт, паста; бульон, сим карта.

Въпреки групите на полизначни жестови знаци, които са обособени при анализа, може да се направи извод, че няма ясни показатели за формиране на полизначност между жестовете в българския жестов език.

В „Речник на българския жестов език” в приложение №2 „Държави” са поместени жестовите знаци на лични съществителни имена на голяма част от държавите от цял свят. Прави впечатление, че жестовете за именуване на държави, в по-голямата си част са динамични. Внасят се описания за национални ярки и популярни характеристики (напр. Мексико- описва се шапка са широка периферия). „Жестомимичната реч има висока степен на образност, на иконичност. Много от знаците наподобяват обектите или дейностите, които изобразяват.”[Левтерова, Д (1998)]

Видно от направения до тук анализ може да се обобщи, че българският жестов език е пълноценен и неговите възможности са сравними с устния български език.

Подобен анализ е направен и на „***Речник на международния жестов език - Жестуно***” (1975г.). Резултатите от количествения анализ на частите на речта в „Речник на международния жестов език - Жестуно” са представени в Таблица 12:

Таблица 12: Количествен анализ на частите на речта в „Речник на международния жестов език- Жестуно”

Съществително име	733
	Отглаголно съществително име- 6
	Собствено съществително име-53
Глагол	252
Прилагателно име	224
Наречие	65
Числително	24
Предлог	7
Изрази	43
Местоимение	37
Частица	2
Причастие	8
Абревиатура	2

Данните от количествения анализ показват, че жестовите аналози на думите в на „Речника на международния жестов език - Жестуно”, като части на речта, се доближават до резултатите от „Речника на българския жестов език”, като най- много на брой са съществителните имена, но тук глаголите (252) са повече от прилагателните имена (224). Не се откриват жестове за съюзи, възгласи, междуметия и звукоподражания, които са налични в „Речника на българския жестов език”. Но в „Речника на международния жестов език - Жестуно” се отчита, че са поместени жестове за две абревиатури (ЮНЕСКО, СФГ), докато в „Речника на българския жестов език” няма жестови знаци за абревиатури.

Прави впечатление, че жестовете за собствените съществителни имена на държави в „Речника на международния жестов език - Жестуно” са статични, за разлика от по- голямата си част динамични жестове за лични съществителни имена на държави в „Речника на българския жестов език”.

При отчитане на всички резултати от анализите на двата речника - „Речник на българския жестов език” и „Речник на международния жестов език- Жестуно”, може да се твърди, че „Речника на българския жестов език” е по-изчерпателен и по показателите, на които сме наблегнали, се доближава до устния български език. И двата речника имат своите предимства, сфери на предназначение и ползи от употребата им.

Друг речник, който е подложен на анализ е „***Жестов речник по Човекът и природата, Физика и Астрономия***” за 5., 6., 7., 8. клас на специалните и общообразователните училища [2004]. Жестовете са подредени в четири глави 776 жеста за 387 понятия, като във всяка глава са поместени жестове, необходими за усвояване на учебното съдържание по учебните предмети Човекът и природата, Физика и Астрономия, биология, география и химия. В речника са представени „обяснения към жестовете, с което много се улеснява логическото разбиране на жеста”[Замфиров, М., Съева, С, 2004], преведени са понятията и са транскрибирани на английски език.

Частите на речта, които са поместени в „Жестов речник по Човекът и природата, Физика и Астрономия” са структурирани в Таблица 13.

Таблица 13: Количествен анализ на частите на речта в „Жестов речник по Човекът и природата, Физика и Астрономия”

Съществително име	65 **Сложни съществителни имена- 3**
Прилагателно име	1
Наречие	1
Изрази	217

Поради спецификата на „Жестов речник по Човекът и природата, Физика и Астрономия” се наблюдава липса на много от частите на речта (глагол, числително име, предлог, местоимение и др.), но изразите, свързани с понятията от специфичната терминология са много на брой- 217, в сравнение с „Речник на българския жестов език”- 126 и „Речник на международния жестов език- Жестуно”- 43.

Безспорни са предимствата и ползите и от трите речника- „Речник на българския жестов език”, „Речник на международния жестов език - Жестуно”, „Жестов речник по Човекът и природата, Физика и Астрономия” . От получените резултати, отразени в таблица 1, е видно, че понятията отразени в „Речник на българския жестов език” са обхванали всички сфери на обществения и културен живот на хората с увреден слух в България, което е предпоставка българския жестов език да бъде пълноценен език. От друга страна, жестовите аналози на думите в словника, като части на речта, следват количествено общоприетия модел в устния български език - това е още едно доказателство за това, че българския жестов език по възможности е идентичен с устния български език. „Жестовият език следва да се приеме за „истински език”, сравним с всеки слухово- вокален език, като качеството и скоростта на предаване на информацията е практически аналогична.”(Попзлатева, Ц.,1999)

Създават се и се извеждат за анализ, употреба и публично презентиране и възникващи нови жестове. След направен анализ на нагласите към сексуално образование като част от учебно съдържание по учебния предмет „биология и здравно образование“, Гарова, Левтерова (2019) извеждат необходимостта от създаване и използване на нови жестове за целите на образователния процес. Гарова (2019) отбелязва създаването на 21 нови жеста за целите на обучението по биология и здравно възпитание, раздел сексуално образование. Създадените нови жестове са съвместна работа на ученици, учители и родители. Учениците са нарекли създадените нови жестове „***Речник за срамежливци***“. В морфологичен план, жестовете съответстват на: 12 знака за съществителни имена, 3 знака за прилагателни имена, 1 глагол с придружаващо наречие, 1 наречие и 4 израза. Както отбелязва авторката, „От 21- те новосъздадени жеста, динамични са 20 и само един е статичен знак.“

Видно е българския жестови език се развива и обогатява като всеки друг език. Жестовете имат приложение в ежедневното функциониране както на лица със слухови увреди, така и на общуващите с тях.

В заключение можем да отбележим, че при направения морфологичен анализ на българският жестов език ясно се открояват възможностите за самостоятелно съществуване на българския жестов език като официален език за комуникация на лицата със слухови увреди, а и за лицата, които работят с лица със слухови увреди. Последните могат да научават българския жестов език като чужд език и владеенето му да се признава като овладян друг език (Георгиева, Р., 2019).

ИЗВОДИ И ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Жестовата комуникация е сложна лингвистична система, която е от изключително значение за обществения статус на хората с увреден слух. Възникването на жестовия език е във връзка с естествената потребност на децата със слухови увреждания от достъпен начин за общуване с родителите, връстниците си и учителите в учебна среда. Като всяка естествено създадена езикова система жестовият език се обогатява и предава през поколенията. Жестовата езикова система притежава самостоятелна лексика и граматични правила за формоизменение на лексикалните единици и синтактични правила за построяване на изказването.

При интерпретиране на получените резултати могат да се направят следните изводи:

Данните от получените резултати от извършените изследвания сочат, че българският жестов език е самостоятелен език, за който са характерни кинетични езикови единици, еквивалетни на лексикалните единици в устния език, които са организирани в специфични правила за употреба. В този контекст, хипотезата: Допуска се, че български жестомимичен език притежава отделни самостоятелни знаци и правила за тяхната употреба **се приема за доказана.**

Резултатите от езиковите изследвания, свързани с комуникативните и психолингвистични функции на българския жестов език ясно сочат, че тези му функционалности са специфични. От което се доказва, че хипотезата: Ако българският жестомимичен език е съществено различен от устния език, то за него са характерни и съществено различни комуникативни и психолингвистични функции **се счита за доказана.**

Безспорно е, че способите на кодиране и декодиране в Българския жестов език са различни, в сравнение с устния български език. Следователно, хипотезата: Допуска се, че българският жестомимичен език като отделен език демонстрира специфичен модел на кодирането и декодирането на информация, **се приема за доказана.**

Въпреки, че жестовия език е с по-малък брой знаци от устния език, жестовия език отразява обективната реалност в различни когнитивни таксономии. Следователно хипотезата: Допуска се, че българският жестомимичен език като отделен език проявява самостоятелна когнитивна класификация на обективната реалност, **се приема за доказана.**

В настоящият дисертационен труд е направен широк и детайлен анализ на психолингвистичните и комуникативни измерения на Българския жестов език. Изследвани са морфологичните особености, синтактичните характеристики, мнението и нагласите на специалистите, работещи с деца/ ученици със слухови увреждания за приложението на жестовия език за целите на обучението и влиянието му върху качеството на преподаване и психическото и личностно развитие на слуховоувредените деца/ ученици. Детайлно са разгледани и описани мнения, изследвания и изводи от различни научни източници, с цел по – голяма обективност и значимост на изложената проблематика. На базата на описаните широки научни проучвания, както и детайлният анализ, са изведени съответните изводи и предположения, свързани със спецификите на Българския жестов език. Основавайки се на статистическите резултати и широката информация от различни научни източници се безспорно се установи значимостта на Българския жестов език за развитието и социалното функциониране на хората с увреден слух.

Би следвало да бъдат положени усилия в посока популяризиране на значимостта и същността на Българския жестов език. Във връзка с това трябва да се отбележи, че вече е факт дълго чаканото събитие- приемане от Народното събрание на Република България на **Закон за българския жестов език**, който влезе в сила от 06.02.2021 г, обн.

ДВ. Бр. 9 от 2 февруари 2021. Чрез него българският жестов език се признава за естествен самостоятелен език, като това защитава правото на ползвателите и носителите му да се изразяват и получават достъп до комуникация, информация и образование, посредством жестовия език.

Приемането на Закона за българския жестов език от една страна ще доведе до промяна на отношението към хората с увреден слух в България и ще защитава правата им, а от друга- ще се създадат предпоставки за промени в образователните методи за децата/ учениците със слухови увреждания.

Тематиката, разгледана и анализирана в настоящата дисертационна разработка разгръща една многопластова и широка област, която налага потребността от бъдещи научни изследвания в тази област.

Приноси на дисертационния труд

- **Научно- теоретични приноси:**
- За първи път е извършен морфологичен анализ на българския жестов език;
- Направен е обстоен анализ на психолингвистичните особености на българския жестов език;
- Направен е обстоен анализ на комуникативните измерения на българския жестов език.

- **Научно- приложни приноси:**
- Използван е документален метод за изследване на българския жестов език, отразен в съществуващите в България речници;
- Доказано е чрез експериментални изследвания, че българският жестов език е самостоятелен език.
- Конструиран е тест за лексикален и семиотичен анализ на българския жестов език.

Списък с авторските публикации по темата на дисертационния труд

1. Георгиева, Р. (2019). ***Българският жестов(знаков) език.*** Университетско издателство „Паисий Хилендарски", Сборник доклади от осми студентски научен форум, 2019, стр. 461- 466, ISBN 978-619-202-454-3.
2. Георгиева, Р. (2019). ***Жестовият език като фактор за подготовка на специалисти за приобщаващото образование на учениците със слухови увреди.*** Издателство „ЕКС- ПРЕС"- Габрово, 2019, Сборник научни доклади, (трета книга) на АПСС, стр. 244- 249, ISBN 978-954-490-643-6.
3. Георгиева, Р. (2019). ***Българският жестов език- морфологични измерения***. Е-списание „Образование и развитие", брой 4, 09.2019 г., ISSN 2603-3577.

Литература

Алексов, Б., *Жестовата комуникация в обучението и рехабилитацията на деца с увреден слух*, София, СУ, 2012.

Балканска, Н., *Формиране на ранни комуникативни способности при деца с увреден слух*, Изд. „ Педагогика" 1997.

Балканска, Н., Трошева- Асенова, А., *Приобщаването на детето с увреден слух в образователната среда*, Изд. „Феномен", София, 2014.

Бояджиев, Т., Куцаров, И., Пенчев, Й., *Съвременен български език,* Изд. „Петър Берон"София, 1999.

Гарова, Н., Левтерова, Д. (2019). *Нагласи към сексуално образование и сексуално поведение на ученици с увреден слух*. Е-списание "Образование и развитие" бр.3, 30 -41. ISSN 2603-3577.

Граматика на съвременния български книжовен език, Изд. Българска академия на науките, София 1983.

Замфиров, М., Съева, С., *Жестов речник по Човекът и природата, Физика и Астрономия за 5., 6., 7., 8. Клас на специалните и общообразователните училища*. София: АЛТЕРА, 2004 .

Кацарска, В., *Психологически особености и насоки за работа с деца с глухота*, Сборник научни трудове- Специална педагогика, УИ Шумен, 2009.

Куцаров, И., *Теоретична граматика на българския език. Морфология*, УИ „Паисий Хилендарски" Пловдив 2007.

Левтерова, Д., *Детската глухота и пространството*, Изд. Пловдив,1998.

Левтерова,Д., *Прекодиране на пространствена информация при глухи деца на възраст 5- 7 години* ,Изд." Специална педагогика" 1998.

Левтерова, Д., *Семантични патерни на жестомимичната реч,* Изд. Специална педагогика, бр.4, стр. 36, 1998 .

Лисина, М., *Формирование личности ребенка в общении.*Дисс… канд. психол. наук. Москва, 1979. (Цит. по Тагарева, К., 2017)

Попзлатева, Ц., *Психология на развитието при слухово- речева патология*, Изд. Унив. изд." Св. Климент Охридски",С. 1999

Попзлатева, Ц., *Знаковият език на българските глухи хора-социален продукт, ценност и отговорност на цялото българско общество*, Изд."Специална педагогика"(2013),бр.1

Попзлатева, Ц., *Количествена и качествена оценка на интелекта при слухово увредени ученици,* Изд. Годишник на СУ „Св. Климент охридски", Факултет по начална и предучилищна педагогика, том 87, 1994.

Речник на българския жестов език, Изд. „Образование и наука" ЕАД, София, 2017.

Теоретично описание на граматиката на българския жестов език, изд. София 2017.

GESTUNO International Sign Language of Deaf (1975). The British Deaf Association ISBN 0 9504187 06.